

**UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

**POVOJNA POT POLJSKE DO DEMOKRATIČNEGA
REŽIMA, NJENA TRANZICIJA IN VSTOP V EU**

Ljubljana, januar 2006

TOMAŽ MIRČIČ

IZJAVA

Študent Tomaž Mirčič izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom dr. Zarjana Fabjančiča in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Ljubljana, 25.1.2006

Podpis _____

KAZALO

UVOD	1
1. POVOJNA POLJSKA DO NASTANKA SOLIDARNOSTI.....	1
1.1. Kratka zgodovina poljsko – sovjetskih odnosov	1
1.2. Obdobje stalinizma (1948 – 1956)	4
1.3. Obdobje realnega socializma (1956 – 1981).....	5
1.3.1. Destalinizacija	5
1.3.2. Gomulka in gospodarstvo.....	6
1.3.3. Najava novih sprememb 1968.....	7
1.3.3.1. Mickiewicz in študentske demonstracije.....	7
1.3.3.2. Antisemitizem	8
1.3.3.3. Praška pomlad	8
1.3.4. Padec Gomulke	9
1.3.5. Prihod Edwarda Gierka	9
1.3.6. Nova garnitura, iste napake	10
1.3.7. Nastanek KOR-a (Komitet Obrony Robotników).....	10
1.3.8. Izvolitev novega papeža in njegov obisk domovine	10
1.3.9. Gierek in gospodarska protislovja.....	11
1.3.10. Zanemarjeno kmetijstvo	13
2. POLJSKA OD NASTANKA SOLIDARNOSTI DO SPREMEMBE REŽIMA	14
2.1. Poljsko poletje 1980 in nastop Solidarnosti	14
2.2. Ključni dejavniki sprememb leta 1980.....	15
2.2.1. Potek in pomen delavskega gibanja na Poljskem.....	15
2.2.2. Vloga cerkve na Poljskem in odnosi z Vatikanom	17
2.2.3. Neformalni idejno – politični pluralizem	18
2.3. Potek dogodkov do leta 1989	18
2.4. Revolucionarno leto 1989	19
2.4.1. Pogovori za »Okroglo mizo«	20
2.4.2. Volitve in oblikovanje vlade	20
3. POLJSKA TRANZICIJA IN NJEN VSTOP V EU	22
3.1. Gospodarska podoba 80. let	22
3.2. Nov režim in ekonomska tranzicija.....	23
3.2.1. Makroekonomske reforme	24
3.2.1.1. Makroekonomska stabilizacija in liberalizacija oziroma t. i. „šok terapija”	24
3.2.1.2. Institucionalne reforme	26
3.2.1.3. Reforme socialne politike.....	27

3.2.1.4. Privatizacija in restrukturiranje podjetij	28
3.2.2. Potek makroekonomskih reform	30
3.3. Poljska in njen vstop v Evropsko Unijo	42
3.4. Ekonomski rezultati v letu 2004.....	43

SKLEP.....	44
-------------------	-----------

LITERATURA	45
-------------------------	-----------

VIRI.....	46
------------------	-----------

PRILOGE

KAZALO SLIK IN TABEL

Tabela 1: Struktura in razvoj uvoznih dajatev na Poljskem v letih 1989 – 1994 (v %).....	25
--	----

Slika 1: Letna rast BDP na Poljskem v letih 1991 – 2002	26
---	----

Slika 2: Razmerje zaposlenosti v privatnem in javnem sektorju v letih 1990 - 2002	29
---	----

Slika 3: Inflacija na Poljskem v letih 1991 – 2002 (v %)	32
--	----

Slika 4: Stanje tekočega računa plačilne bilance na Poljskem v letih 1990 – 2002.....	33
---	----

Slika 5: Dinamika in prepletanje stopenj BDP, bruto investicij ter zaposlenosti v	34
---	----

Slika 6: Gibanje realnih plač na Poljskem v letih 1991 – 2002	35
---	----

Slika 7: Število in stopnja brezposelnosti na Poljskem v letih 1990 – 2002.....	37
---	----

Slika 8: Stanje državnega proračuna na Poljskem v letih 1990 – 2002	38
---	----

Slika 9: Kumulativa tujega kapitala na Poljskem v letih 1993 – 2004 (v mio USD).....	41
--	----

Slika 10: Letni pritoki tujega kapitala na Poljskem v letih 1993 – 2004 (v mio USD)	41
---	----

Slika 11: Primerjava stopnje nezaposlenosti med Poljsko in EU v letih 1995-2001	42
---	----

UVOD

Minilo je 25 let, odkar se je na Poljskem pojavil delavski sindikat Solidarnost, ki je, roko na srce, spremenil obličje nove Evrope. Leto 2005 sta poleg obletnice nastanka Solidarnosti zaznamovali tudi smrt papeža Janeza Pavla II. in prva obletnica priključitve k EU, s tem pa se je nekako simbolično zaključilo veliko poglavje prvega dela poljske tranzicije.

Poljska je bila kot izredno velika in številčna država zaradi svoje strateške lege velikokrat plen drugih velesil, še posebej neugoden je položaj med Nemčijo in Rusijo. Z enotnostjo in veliko borbenostjo je poljski narod uspel obdržati svoj del zemlje, čeprav je za to plačal visoko ceno. V prvem poglavju bom tako poskušal opisati značilno specifičnost poljsko-sovjetskih odnosov in še posebej specifičnost poljske družbe, ki si je skozi poveljno obdobje z brezkompromisno borbenostjo izbojevala nastanek Solidarnosti leta 1980.

Poljska je bila vedno ena najpomembnejših držav pod sovjetskim vplivom in nič drugače ni bilo v osemdesetih letih. Nepokorščina delavskega razreda in cerkve je izzvala vojaško stanje in številne aretacije političnih upornikov. Drugo poglavje bom tako namenil razvoju dogodkov, ki so pripeljali do prvih »demokratskih« volitev v sovjetskem bloku in povzročili »efekt domin« v revolucionarnem letu 1989.

Po vzpostavitvi demokratičnega režima se Poljska ni zavedala težavnosti prehoda iz centralno-planskega gospodarstva v sistem tržne ekonomije. Razburkano obdobje političnih in ekonomskih reform vse do uspešne priključitve k EU je rdeča nit tretjega poglavja, s katerim tako tudi zaključim sodobno zgodbo Poljske od poveljnega časa pa vse do članstva v EU. Danes Poljska predstavlja eno hitreje rastočih ekonomij, vendar pa pred njo še vedno ostajajo veliki izzivi in še kako potrebne spremembe.

1. POVOJNA POLJSKA DO NASTANKA SOLIDARNOSTI

Poljska je bila kot ena poveljnih držav vzhodnega dela Evrope vedno zaznamovana s strateškim geografskim položajem, vnetim patriotizmom, krščansko vero ter dolgo tradicijo demokracije. Njen položaj ter pomen tega ozemlja sta povzročila precej vojn, ob tem pa so se velikokrat spreminjale tudi njene meje. Med letoma 1945 in 1989 je Poljska pripadala vzhodnemu komunističnemu bloku, vendar se komunizem nikoli ni poistovetil z množicami, predvsem zaradi tradicionalnega protikomunističnega in protiruskega razpoloženja (Pečjak, 1990, str. 19).

1.1. KRATKA ZGODOVINA POLJSKO – SOVJETSKIH ODNOSOV

Verjetno sodijo Poljaki med tiste narode, ki so največ trpeli zaradi zatiranja sovjetskih oblasti in to tradicionalno sovraštvo med narodoma je tudi v tem obdobju igralo ključno vlogo. Zakoreninjeno je bilo že v daljni preteklosti, in sicer v obdobju med letoma 1772 in 1795, ko

je Poljska doživela tri delitve in v katerih si je caristični imperij vedno prisvojil levji delež. Svoj delež sta dobili tudi takratna Prusija in Avstrija. Zadnja delitev leta 1795 je Poljsko dobesedno zbrisala z zemljevida in staro načelo tevtonskega viteškega reda „Exterminare idioma polonicom!“ se je pričelo uresničevati. Naveličani zatiranja z obeh strani so se Poljaki nekajkrat uprli, a so bili njihovi revolti neusmiljeno zatrti. Nacionalna in socialna nadvlada poljskega teritorija je tako trajala vse do leta 1918 (Courtois et al., 1999, str. 443; Dolinar, 1982, str. 195).

Konec prve svetovne vojne prinese skoraj istočasni zlom treh cesarstev, ki so dolga leta zatirala Poljake in pojavi se zgodovinska priložnost za njihov preporod in neodvisnost. Pri obnovi neodvisne Poljske so pomagale tudi zavezniške sile in Varšava je tako postala zapah, ki ga je bilo potrebno brezpogojno odpreti, da bi Moskva lahko prenesla svojo revolucijo v Nemčijo (Courtois et al., 1999, str. 443). Pariška mirovna konferenca je leta 1918 kot temelj poljsko-sovjetske meje sprejela t.i. Curzonovo črto, vendar je bila ta po poljski zasedbi litovsko-rusko-belorusko-ukrajinskega ozemlja s podpisom Riškega sporazuma premaknjena daleč na vzhod. Ta pogodba je bila za Poljsko izjemno ugodna, vendar pa je ta meja postala vir napetosti vse do leta 1939 oziroma do ponovne razdelitve Poljske med Nemčijo in Sovjetsko zvezo (Tunjić, 2004, str. 229). Ideja o delitvi Poljske se sicer pojavi tudi v medvojnem obdobju, kot pričata dokumenta Rapalske pogodbe iz leta 1922 ter pakta v Locarnu leta 1925, vendar je bilo za kaj takega vendarle še prezgodaj (Dolinar, 1982, str. 197).

Leta 1939 je v Evropi vzpostavljeno popolnoma novo ravnotežje sil in 23. avgusta istega leta ZSSR in Nemčija podpišeta Nenapadalni pakt, po katerem je prišlo do zadnje delitve Poljske. 1. septembra 1939 Nemčija iz treh smeri bliskovito napade Poljsko, 17. septembra pa ZSSR naredi enako z vzhodne smeri. Dan kasneje se nemške čete že srečajo s sovjetskimi in operacija četrte delitve Poljske je bila uspešna.

Po sklenitvi pakta Ribbentrop-Molotov se Poljska ni mogla izogniti septembrskemu porazu, v mišljenju voditeljev poljske države pa še vedno prevladuje protiruska nastrojenost oziroma po besedah nekdanjega poljskega ministra za zunanje zadeve Becka: »Z Nemci tvegamo, da bomo izgubili svobodo, z Rusi pa dušo« (Michnik, 1997, str. 197).

Po začetku operacije Barbarossa oziroma nemškega napada na ZSSR poleti 1941 se je situacija na Poljskem krepko spremenila. Poljska vlada v azilu s Sikorskim na čelu je po prekinitvi diplomatskih odnosov z ZSSR 17. septembra 1939 zopet začela vzpostavljati meddržavne odnose. Sikorski nato s sovjetskim ambasadorjem v Londonu Ivanom Maiskijem podpiše sporazum, ki razveljavlja pakt Ribbentrop-Molotov in osvobodi veliko poljskih vojnih ujetnikov. Krhki poljsko-sovjetski odnosi so se ponovno prekinili aprila 1943, ko so Nemci odkrili množično grobišče več kot 4000 poljskih oficirjev v Katinskem gozdu, ki so jih leta 1940 pobili Rusi. Sikorski je takoj zahteval preiskavo s strani Rdečega križa, Stalin pa je pretrgal vezi s poljsko vlado v izgonu in jo obtožil sodelovanja z Nemci. Stalinove teritorialne težnje po vzhodnem delu Poljske so potem postale javno znane in začel je

pritisniti tudi na zahodne zaveznice. Zahodne sile so se tako znašle v neprijetni situaciji, ko je bilo potrebno uskladiti obljube do zaveznice Poljske ter Stalinov pritisk. 4. julija 1943 Sikorski umre v zelo sumljivi letalski nesreči pri Gibraltarju, ki je bila najverjetneje rezultat sovjetske, britanske ali pa celo poljske zarote. Poljska vlada v izgnanstvu je po njegovi smrti izgubila svojo težo in tudi večina zahodnih sil je v prihodnje ni več priznavala. To potrjuje tudi dejstvo, da sta Churchill in Roosevelt že štiri mesece po smrti Sikorskega na konferenci v Teheranu Stalinu obljubila vzhodne poljske teritorije, čeprav to ni bilo v skladu z zavezniškim sporazumom s Poljsko. Poljska vlada v izgnanstvu je kljub nepriznavanju s strani večine diplomacij še vedno delovala naprej (Wikipedia, 2005; Conte, 1969, str. 195).

V začetku januarja 1944 je Rdeča armada v okviru svojega »osvobajanja Poljske« prekorala mejo, načrtano leta 1921, in v začetku avgusta 1944 naj bi se že pridružila poljskim silam v Varšavski vstaji. Stalin pa je ustavil svojo vojsko na obalah Visle pred Varšavo in samo čakal, da so Nemci pokončili upornike. Njegove namere potrjuje tudi dejstvo, da je zahodnim silam onemogočil uporabo nekaterih vojaških letališč v bližini, tako da tudi zahod pri tem ni mogel pomagati. Boj je trajal do 2. oktobra, takrat pa Varšave dobesedno ni bilo več. V eni največjih bitk druge svetovne vojne je padlo 18 000 vojakov in 250 000 civilistov, Stalin pa je dobil prvo veliko bitko hladne vojne (Wikipedia, 2005; Stefanović, 1980, str. 8; Courtois et al., 1999, str. 454).

Poljska je v drugi svetovni vojni utrpela hude izgube na vseh področjih, med drugimi je izgubila 6 milijonov prebivalstva.¹ Meje poveljne Poljske pa so bile določene na krimski konferenci v Jalti, ko so se od 4. do 11. februarja 1945 Roosevelt, Churchill in Stalin pogajali o njeni usodi (seveda popolnoma brez njene udeležbe). Nove meje so Poljsko geografsko premaknile proti zahodu, kjer je potem z Nemčijo mejila na liniji Odra-Nisa, s Sovjetsko zvezo pa so mejo načrtali po t. i. Curzonovi črti.² Realno je Poljska tako izgubila 76 000 km² oziroma 20 % svojega predvojnega ozemlja. Posledično je postala tudi etnično združena država, saj je bilo kar 99 % prebivalstva nato poljske narodnosti (Wikipedia, 2005; Dolinar, 1982, str. 203).

Jalta se je po tem srečanju velike trojice spremenila v simbol za delitev sveta med velikimi in mogočnimi, Stalin pa je znova velikopotezno zmagal. Sovjetska zveza se je na račun Poljske konkretno povečala, Stalinu pa je bilo obenem tudi veliko lažje pri širjenju komunistične ideologije proti zahodu. Churchill in Roosevelt se nista kaj preveč upirala Stalinovim zahtevam, saj Anglija in ZDA nista bili sposobni na še kakšno novo konfrontacijo, Poljska pa je bila še najmanjša možna žrtev za stabilno Evropo. Vsaj tako se je takrat zdelo!

22. februarja 1945 je šestnajst članov skrivnega poljskega državnega vodstva protestiralo proti jaltskim sklepom in sovjetski general Serov je pozval ilegalne voditelje na razgovor. Jamčil jim je imuniteto in varnost, vendar so bili takoj aretirani in prepeljani v Moskvo, kjer

---

¹ To je bila največja izguba med vsemi evropskimi državami, polovica je bilo Judov.

² Več o zgodovinskem premikanju poljskih meja si lahko preberete v Prilogi 1.

so jim sodili. Izrečene so jim bile kazni do deset let zapora, vendar se od tega trije nikoli niso vrnili domov (Courtois et al., 1999, str. 456). Zahodne oblasti so to dejanje le obsodile kot nepravilno, Poljska pa je tako ostala brez kakršne koli oblike vlade. Stalin je potem, ko je bila odstranjena še zadnja ovira, samo še poskrbel, da so razne stranke na Poljskem sestavile koalicijsko vlado, v kateri pa so imeli seveda komunisti veliko večino (Wikipedia, 2005).

»Poljska je bila svoj čas vzhodnoevropsko, srednjeevropsko vprašanje. Od prve svetovne vojne dalje je Poljska evropsko vprašanje. Od druge svetovne vojne dalje je Poljska svetovno vprašanje« (Dolinar, 1982, str. 200).

1.2. OBDOBJE STALINIZMA (1948 – 1956)

Komunisti na Poljskem so bili majhna skupina, ki ni imela nobene večje možnosti, da bi prišla na oblast po demokratični poti. Sovjetski aparat pa je vendarle pripravil serijo skrbno pripravljenih operacij, ki so zagotovile zlom Poljakov: množična goljufija na referendumu 1946, priprava volitev 1947, silovita propagandna gonja pred volitvami, na tisoče aretacij ter vzpostavitev omrežja kolaboracionistov. Sleherni organiziran in usklajen odpor je bil razbit leta 1947 in strukture odpora na državni ravni so se sesule. Poljska družba, ki je veliko pretrpela že med vojno, je tako izgubila še zadnje zaupanje v zahodne vlade. Pričela se je prilagajati resničnosti, čeprav je bila ta vsiljena in sramotna.

Komunistični državni udar na Češkoslovaškem leta 1948 je še okrepil gospostvo Moskve nad tem delom Evrope in začelo se je obdobje sovjetizacije poljske družbe. Vzpostavil se je enopartijski režim, začela centralizacija gospodarskega sistema, pospešena industrializacija po zgledu stalinističnih petlečk, kolektivizacija kmetijstva ter boj proti cerkvi. Politično dogajanje je zaznamoval predvsem dvoboj Wladislawa Gomulke in Boleslawa Bieruta za glavno mesto v partiji. Dvoboj je dobil Bierut, ko so Gomulko leta 1951 aretirali in zaprli zaradi njegovih nacionalističnih teženj. Velika značilnost Poljske v tem obdobju je bila tudi, da se kolektivizacija, zaradi dobro organiziranega gverilskega odpora kmetov, ni posrečila. Leta 1953 je bilo le 19 % kmetijstva v državnem sektorju (Šušteršič, 2003, str. 140).

Po likvidaciji opozicije je prišla pod drobnogled še Katoliška cerkev, ki je bila še edina neodvisna ustanova. Po letu 1948 so jo začeli močno napadati in leta 1950 so začeli zapirati škofe. Septembra 1953 so na dvanajst let zapora obsodili škofa Kacmareka, kardinala Wyszynskega, primasa Poljske pa so internirali (Courtois et al., 1999, str. 458-465).

Leta 1953 umre Stalin in obdobje stalinizacije se počasi bliža koncu. Končevanje tega obdobja pa je zaznamovala tudi ustanovitev Varšavskega pakta, ki je bil podpisan 14. maja 1955 v Varšavi. Ustanovitev pakta je povzročil vstop ponovno oborožene Zahodne Nemčije v NATO, podpisnice pa so bile vse komunistične države Vzhodne Evrope razen SFRJ. Članice so se obvezovale, da bodo varovale druga drugo, če bo katera od njih napadena, ter spoštovale narodne suverenosti in neodvisnosti (Wikipedia, 2005).

1.3. OBDOBJE REALNEGA SOCIALIZMA (1956 – 1981)

Leto 1956 je bil čas znanega XX. kongresa KP SZ³, ko so na vseh straneh začeli pokati šivi stalinističnega sistema in ko se je na Poljskem začela prava odjuga, še posebej po smrti Boleslawa Bieruta, prvega sekretarja PZDP⁴. Vendar pa je to leto zaznamovalo tudi nekaj drugih dogodkov (Stefanović, 1980, str. 13).

1.3.1. DESTALINIZACIJA

Zaradi zvišanja cen nekaterih živil so se junija 1956 v Poznanu in kasneje po celi Poljski začele stavke, sledile pa so jim demonstracije ter naskok na javna poslopja. Partija se je odzvala z vso surovostjo ter poslala v boj armado s tanki. Bilo je 70 mrtvih, opravljenih na stotine aretacij, veliko pa jih je prišlo tudi pred sodišče (Courtois et al., 1999, str. 468). Nesporazumi med vlado in delavci so dosegli vrelišče konec oktobra, ko so napovedali plenum CK⁵ partije. Skupina stalinistov, ki jo je vodil poljski obrambni minister in sovjetski maršal Rokosowski, je želela s pomočjo sovjetskih čet na Poljskem izvesti akcijo, ki je dobila ime »udar Rokosowskega«. Delavski sveti so za to pravočasno izvedeli in postavili straže na vse strateške točke v mestu, tudi pred predsedstvo vlade. Končni rezultat je bil, da so na položaj prvega sekretarja postavili Wladysława Gomulko, ki je bil do nedavnega še v zaporu. Nemudoma so v Varšavo prileteli tudi sovjetski voditelji z Nikito Hruščovom na čelu, na pomoč pa so jih poklicali stalinisti. Po dolgotrajnih pogovorih sta se poljska in sovjetska stran le sporazumeli. Poljska stran ostaja zvesta zavezi z ZSSR in ne bo izstopila iz Varšavskega pakta, sovjetska stran pa bo uredila problem sovjetskih čet na Poljskem in odpoklicala osovražene generala Rokosowskega (Stanič, 1981, str. 15-16). Upi stalinistov so bili tako dokončno pokopani, za represivni aparat pa se je začelo približno 20-letno obdobje tihega, mirnega in sistematičnega dela, ki so ga včasih prekinile stavke in vstaje (Courtois et al., 1999, str. 469).

Ob padcu stalinizma gre omeniti še madžarsko revolucijo leta 1956, ki je delno tudi vplivala na kasnejši potek dogodkov na Poljskem. Konec oktobra se je na sto tisoče Madžarov uprlo komunistični oblasti, na čelo komunistične partije pa so postavili pri ljudstvu zelo priljubljenega politika Imreja Nagyja. Le-ta je najavil izstop Madžarske iz Varšavskega pakta, kar je seveda takoj izzvalo sovjetsko intervencijo in do 4. novembra je bila revolucija zadušena. Padlo je od 25 000 do 50 000 madžarskih upornikov ter 7 000 sovjetskih vojakov, na tisoče je bilo ranjenih (Wikipedia, 2005).

Ob nastopu Gomulke na politično sceno je bil poljski narod poln upanja na boljše čase, vendar Gomulka teh obljub delavcem ni izpolnil, nemoč nove politike pa se je kričeče kazala tudi na gospodarskem in socialnem področju. Poljska je vedno bolj tonila v novo socialno in

---

³ Komunistična partija Sovjetske zveze.

⁴ Poljska združena delavska partija.

⁵ Centralni komite.

duhovno krizo, leto 1956 pa je bilo samo še lep spomin. Obrisi novega konflikta so se že vse bolj jasno kazali na obzorju.

1.3.2. GOMULKA IN GOSPODARSTVO

Gospodarsko obdobje Gomulkove vladavine so označili kot stagnacijo, čeprav je na oblast prišel z jasnimi predstavami, kaj v prejšnji politiki ni bilo dobro in kaj se ne sme delati. Veliko manj pa je verjetno vedel o tem, kako je mogoče zagotoviti tak proces znotraj partijskega sistema.

Leta 1956, ko je Gomulka prišel na oblast, je bil sprejet zakon o delavskem samoupravljanju, ki je razširil pravice delavskih svetov. Tako je bilo delavcem omogočeno, da lahko skupaj z direktorjem odločajo o planih, skladih, plačah, normah in razvojni politiki podjetja. Toda že leta 1959 so sprejeli nov zakon, ki je delavske pravice znotraj podjetja zopet spremenil zgolj v posvetovalne pravice. Disciplino in izpolnjevanje planov je bilo očitno veliko lažje doseči s pomočjo direktorjev kot z delavskimi sveti. Delavcem so ostali sindikati, nekakšne delavske konference, ki pa tudi niso nosile nobene večje teže, bile so zgolj sredstvo za prenos sklepov z vrha navzdol.

Gomulka je vodil politiko zategovanja pasu in podrejanja trenutnih potreb dolgoročnim perspektivam. Socialna politika se je prilagajala ekonomskim možnostim in približno sorazmerno z nacionalnim dohodkom so naraščali oziroma padali tudi viri dohodkov prebivalstva. Med drugimi dejavniki je tudi to vplivalo na nezainteresiranost delavcev za uspehe proizvodnje na vseh ravneh. V šestdesetih letih se je na primer med vsemi industrijskimi državami na Poljskem najmanj povečala storilnost. Značilno je bilo tudi, da je težka industrija predstavljala večino celotne industrijske proizvodnje, medtem ko za razvoj lahke in predelovalne industrije ter storitvenih dejavnosti ni bilo ne denarja ne politične volje. Poljska je bila tako konec šestdesetih let med vsemi članicami SEV-a najslabše založena z industrijskim blagom za široko porabo in hrano.

To obdobje sta zaznamovala tudi velik strah pred dolgovi ter hudo zapiranje vase. Poljska je hotela čim več proizvajati sama, da bi se postopoma popolnoma rešila uvoza, še posebej z Zahoda. Prednost je tako dobila proizvodnja, ki je zamenjevala nepogrešljivi uvoz, to pa seveda ni bilo blago za široko porabo. Na drugi strani pa tudi niso pospeševali proizvodnje za izvoz, saj je veljalo načelo, da se izvozi tiste blagovne presežke, ki jih doma ni bilo mogoče prodati. Na koncu se je izkazalo, da so izvažali prav najboljše blago, ki ga doma še zdaleč ni bilo preveč in ki je šlo v tujini zlahka v prodajo. Vse skupaj je ustvarilo ravnovesje med uvozom in izvozom, vendar pa so na domačem trgu zazijale velike praznine.

V kmetijstvu so se po koncu stalinizacije končali tudi poskusi nasilne kolektivizacije. Zasebno kmetijstvo naj ne bi bila nobena katastrofa za socializem, zadružništvo pa so prepustili svobodni izbiri kmetov. Velika večina kmečkih gospodarstev je tako ostala v zasebnih rokah. Ta politika je sicer naletela na široko odobravanje, vendar je povzročila

ogromno slabosti, predvsem zaradi popolne nefleksibilnosti partijskega aparata. Partija ni hotela odpraviti zasebnega kmetijstva, ni pa mu tudi hotela ustvariti ustreznih možnosti za sodoben razvoj. Po mnenju partije naj bi s tem okrepili nesocialistične elemente. Kmetijstvo na Poljskem je tako ostalo drobno, primitivno, brez modernih strojev in kemičnih sredstev in temu primerno je bilo tudi neproduktivno. Potrebe po hrani so neprestano naraščale, kmetijstvo pa je za njimi vedno bolj zaostajalo (Stanič, 1981, str. 17-19).

1.3.3. NAJAVA NOVIH SPREMEMB 1968

Leto 1968 je prineslo precej razburkanosti v političnem okolju, kar za okameneli partijski aparat ni bilo ravno najbolje. To leto so zaznamovali študentski nemiri, praška pomlad ter antisemitski val oziroma uradno boj proti sionizmu, ki je izhajal iz šestdnevne vojne med Izraelci in arabskimi državami leta 1967. Vsi ti dogodki so krepko spremenili položaj na Poljskem, ki je po desetletnem obdobju stabilnosti zopet zahteval nove spremembe.

1.3.3.1. Mickiewicz in študentske demonstracije

Vse skupaj se je začelo s študentskimi nemiri in nezadovoljstvom med izobraženci, potem ko je vlada 30. januarja prepovedala uprizorjanje drame Adama Mickiewicza »Dedi«. Uprizoritve tega dela so bile polne narodnostnega in patriotičnega patosa in seveda protiruskega razpoloženja. Množice so se kmalu identificirale s to dramo in protiruska gesla so postala vse bolj popularna. Prepoved uprizoritev je bila seveda logična posledica.

Adam Mickiewicz je to delo napisal med leti 1830-1832, ko je Poljska tičala pod jarmom carske Rusije. To je bil tudi čas, ko so se Poljaki uprli caristični nadvladi, vendar je bila njihova vstaja neusmiljeno zadušena (Luxemburg, 1977, str. 47). Mickiewicz je v tem delu lepo izrazil poljsko mišljenje o Rusiji in prikazal poljsko vizijo krajine, ki je kot list papirja, pripravljen za pisanje. Tu je bil prostor za sovražnost do carizma, pa tudi za iskreno usmiljenost do podložnega naroda. Ta romantični etos izvira iz obupa in upora zoper rusko zaslužjenost ter nima nič skupnega z doktrino nacionalizma 20. stoletja. Bistvo vsega skupaj je svoboda ne le Poljakov, temveč tudi Rusov. Sodobni poljski in ruski nacionalisti pa si to razlagajo kot spor med dvema narodoma za prevlado enega nad drugim. Torej, Mickiewicz - poljski patriot ali prijatelj Moskovčanov? Nedvomno neizprosni razkrinkovalec ruskega despotizma in ruskega podrejanja avtokratizmu (Michnik, 1997, str. 185-206).

Nemiri so se tako pričeli v večini univerzitetnih središč na Poljskem, oblasti pa so se odzvale z oboroženo milico in brutalnim nasiljem. Študentje so v tem uporuh ostali sami in plačali visoko ceno tudi s svojimi življenji. Res je, da so se tu študentje omejili na dokaj ozko kulturno in humanistično področje, kar verjetno ni vzbudilo razumevanja med delavci, vendar so se razmere še dodatno zaostrole. Oblasti so videle nepovezanost miselnosti med študenti in delavci ter delavski razred celo pridobile na svojo stran. Študente so prikazovale kot parazite in lenuhe, ki imajo vsega dovolj, hočejo pa se iti politiko. Vse skupaj pa se seveda plačuje iz žepa delavskega razreda. Delavstvo je tako organiziralo celo nekaj

protidemonstracij, v nekaterih primerih pa so se delavci v izbruhih nasilja celo pridružili pripadnikom tajne policije (Stanič, 1981, str. 20-23).

Razlogi študentskega upora seveda niso bili le v prepovedi uprizarjanja Mickiewiczevih Dedov, ampak v stagnaciji družbenega, političnega ter gospodarskega razvoja. Če bi jim tako razložili namen demonstracij, bi se jim gotovo pridružil tudi delavski razred.

1.3.3.2. Antisemitizem

Oblast z Gomulko na čelu se je zavedala krizne situacije v državi in situacijo je bilo potrebno nekako rešiti oziroma vsaj zamegliti prave vzroke upora z nečim drugim. Kot voda na mlin oblastem je bila tega leta splošna svetovna epidemija študentskih nemirov in tako je bilo veliko lažje skriti prave korenine poljskega revolta. Vendar pa je Gomulka sprožil še val antisemitizma in s to akcijo hotel ubiti dve muhi na en mah. Obenem je hotel zadovoljiti Moskvo, ko se je obrnil proti pro-izraelskim frakcijam, na drugi strani pa je pozornost usmeril drugam, da se ne bi opazilo nestabilnosti v državi. Nedvomno je bila rešitev krize izredno kočljiva, še posebej ker se je židovsko vprašanje vleklo že od konca druge svetovne vojne.

Židov, ki so na Poljskem preživeli nacistično okupacijo, je ostalo samo še okrog 30 000. Sestavljali so vplivno skupnost v kulturi, novinarstvu in znanosti. Sedaj so Židom pripisali vso krivdo za študentske nemire ter za vse ostale slabosti in neuspehe. Mnogi so tako izgubili svoje položaje, na tisoče pa se jih je moralo izseliti v Izrael ali v zahodne države (Stanič, 1981, str. 21).

Poljska partija je julija istega leta imela plenum CK in glavna ugotovitev je bila, da je glavni sovražnik revizionizem, drugače pa ni popolnoma nobenih potreb po kakršnihkoli gospodarskih, družbenih ali političnih spremembah. Prav smešno je že zatiskanje oči partije pred realno situacijo in ravno zato je vse bolj naraščal tudi vpliv cerkve, krepile pa so se tudi pollegalne in ilegalne oporečniske skupine. Še posebej tradicija cerkve je v deželi uživala velik ugled in vpliv (Stanič, 1981, str. 22-23).

1.3.3.3. Praška pomlad

Od zunanjih dogodkov je pomembna predvsem praška pomlad, ki je trajala na Češkoslovaškem od 5. januarja do 20. avgusta 1968, ko so jo zadušile vojaške sile zaveznic Varšavskega pakta (razen Romunije). Na Češkoslovaškem je naraščal odpor proti sistemu in reformisti so se pojavljali tudi znotraj partije. Eden takih je bil Dubček, ki je postal vodja množic in je pričel z reformami znotraj obstoječega sistema, vendar daleč od tega, da bi obstoječi sistem poskušal ogroziti. Deležen je bil velikega odobravanja naroda, vendar pa si ZSSR kakšnega spodrsnjaja v času hladne vojne ni mogla privoščiti. Poljska je tudi sodelovala v tem vojaškem posegu in to je poljski narod zelo zameril oblastem. ZSSR pa je po madžarski revoluciji leta 1956 s ponovnim izvajanjem »Brežnjeve doktrine« lepo pokazala,

da bo v svojih satelitskih državah vzdrževala tako vlado, ki bo ustrezala sovjetskim načelom. Obenem pa je bila to že druga kršitev Varšavskega pakta (Wikipedia, 2005).

1.3.4. PADEC GOMULKE

Fasado lažne stabilnosti je oblastem uspevalo vzdrževati vse do decembra leta 1970, ko je gospodarsko in socialno stanje zadelo dno. Vlada je določeno življenjsko raven vzdrževala z vedno bolj naraščajočimi proračunskimi subvencijami za hrano in blago široke porabe. Taka politika je bila zaradi naraščajočih proizvodnih stroškov gospodarsko nevzdržna in 12. decembra je vlada podražila cene mesa ter nekaterih industrijskih izdelkov. Že splošno slabe razmere so se še dodatno zaostriale in to slaba dva tedna pred božičnimi prazniki. Dva dni kasneje je 3 000 delavcev v Gdansk prišlo demonstrirati in v sprevodu so se odpravili pred sedež partije, kjer so nadnje poslali policijo. Prišlo je do neredov in streljanja. Naslednjega dne so se nemiri razširili še v Gdynjo, Szczecin in druga baltiška mesta, pa tudi v ostala industrijska središča v notranjosti države. Sedem dni so trajali boji po baltiških mestih, po uradnih podatkih naj bi bilo približno petinštirideset mrtvih, čez tisoč pa hudo ranjenih. 20. decembra je moral Gomulka odstopiti, na mestu prvega sekretarja PZDP pa ga je zamenjal Edward Gierek (Stanič, 1981, str. 23-24).

Zopet je bil vzpostavljen red v državi, čeprav je bila situacija precej drugačna kot leta 1956. Takrat so ljudje verjeli novi zasedbi na vrhu in v prihodnost gledali z nekakšnim optimizmom. Tedaj tega zaupanja in sodelovanja ni bilo več, šlo je samo še za nadaljnje odtujevanje med partijo in ljudstvom ter še posebej med partijo in delavskim razredom.

1.3.5. PRIHOD EDWARDA GIJEKA

Edward Gierek prihaja iz Katowic v Šleziji, ki je znana predvsem po bogatih naravnih virih in rudnikih. Rojen je bil v rudarski družini in tudi sam je začel delati v rudniku, ko je bil star 16 let. Kasneje je z družino emigriral in delal po rudnikih v Belgiji in Franciji, kjer je začel tudi svojo komunistično kariero. Po vojni se je vrnil v rodne Katowice, kjer je postopoma postal prvi sekretar vojvodinskega komiteja. Njegov rajon je bil edini na Poljskem leta 1970, kjer ni bilo stavk in nemirov. Užival je tudi veliko podporo delavcev in ta kombinacija ga je najverjetneje tistega decembra spravila na oblast (Stefanović, 1980, str. 19-23).

»Železno pravilo naše gospodarske politike in sploh naše politike mora vedno biti upoštevanje stvarnosti, široko posvetovanje z delavskim razredom in inteligenco, spoštovanje načel kolegalnosti in demokratičnosti v praktičnem življenju.« (Stefanović, 1980, str. 22)

No, to železno pravilo le ni bilo tako trdno, kot je obljubljal Gierek leta 1970 pred svojim začetkom kot voditelj partije. Že vzpostavljeni sistem partijskega etatizma je še naprej mlel v svojem toku, ne glede na zahteve delavcev, Gierek pa ni znal ali pa ni imel moči, da bi demontiral katerikoli njegov del (Stefanović, 1980, str. 22). Girekova doba je bila označena predvsem kot gospodarski polet, zlata doba, vendar ni bilo vse tako, kot se je zdelo. Gierek je

s pomočjo zahodnih kreditov forsiral pospešeno industrializacijo s sloganom »Zgradili bomo še eno Poljsko«, vendar se je ta Poljska v tej dobi zadolžila prek vseh meja. Precejšnji del tega dolga bo današnja Poljska odplačevala približno še naslednjih 20 let.

1.3.6. NOVA GARNITURA, ISTE NAPAKE

Vlada je po nemirih leta 1970 ohranjala zamrznjene cene in neprestano povečevala proračunske dotacije za hrano in industrijsko blago za potrošnjo. Z ekonomskega vidika je bilo to popolnoma nevzdržno, zato se je leta 1976 odločila za drastično podražitev živil. Ekonomsko gledano je bila to dokaj logična posledica, vendar si nihče takrat ni mogel delati utvar, da bi lahko Poljska mirno prenesla te podražitve. Tukaj se že vidi, da so med partijo in delavstvom oziroma med partijo in ljudstvom pretrgane popolnoma vse vezi.

Podpredsednik vlade Jaroszewicz je 24. junija 1976 objavil, da se je vlada odločila podražiti meso za 69 %, perutnino za 30 %, maslo za več kot 50 % in sladkor kar za 90 %. Napovedal je tudi, da se bodo odkupne cene za kmetijske in živinorejske proizvode povišale za 12 do 50 %, najnižje plače in pokojnine pa se bodo dvignile za 7 do 20 %. Naslednji dan so že izbruhnile stavke v številnih podjetjih in tovarnah po celi Poljski, med drugimi tudi v ladjedelnicah v Gdansku in Gdynji. Demonstracije so tokrat potekale večinoma mirno, čeprav so oblasti nad demonstrante poslale milico, ki je uporabila precej nasilja. To je povzročilo precej ogorčenja in dodatne proteste, brutalnost milice pa je obsodil tudi poglavar poljske cerkve, kardinal Wyszynski.

Vlada je nato takoj umaknila sklep o podražitvah, vendar pa je bilo pomirjenje, ki je sledilo tem demonstracijam, zgolj površinsko in začasno. Po mnenju partije so bili glavni vzroki za kritičen gospodarski položaj predvsem svetovna energetska in surovinska kriza ter slabo vreme, ki je povzročilo hude težave v kmetijstvu (Stanič, 1981, str. 25-27).

1.3.7. NASTANEK KOR-A (KOMITET OBRONY ROBOTNIKÓW)

Delavski razred naj sam ustanovi svoje neodvisne sindikate, to je bila ideja varšavskih intelektualcev v začetku sedemdesetih let in kasneje tudi osnova za ustanovitev Odbora za zaščito delavcev (KOR). KOR je bil formiran leta 1976 po demonstracijah, ustanovila pa sta ga Jacek Kuroń ter Adam Michnik s svojimi somišljeniki. Namen KOR-a je bilo izvajanje akcij za izpustitev delavcev, ki so bili aretirani ali odpuščeni z dela po nemirih leta 1970 ter 1976. Pozneje je KOR prerasel v dokaj vplivno organizacijo intelektualcev, ki niso soglašali s politiko poljske partije. KOR je tako postal prva večja antikomunistična organizacija na Poljskem in obenem tudi navdih za kasnejši nastanek Solidarnosti (Stefanović, 1980, str. 42).

1.3.8. IZVOLITEV NOVEGA PAPEŽA IN NJEGOV OBISK DOMOVINE

Nenadna smrt Janeza Pavla I. konec septembra 1978 zopet požene Vatikan v izbiranje novega papeža. Pontifikat Janeza Pavla I. je trajal samo 35 dni in njegova smrt je bila šok za

vse. 16. oktobra 1978 popoldne so za novega papeža le izbrali Karola Wojtylo, ki si je nadel ime Janez Pavel II. Vatikan je tako prvič po 455 letih dobil papeža neitalijanske narodnosti, bil pa je tudi prvi slovanski papež sploh. Odklonil je kronanje in bil tako 22. oktobra 1978 ustoličen z mašo na Trgu sv. Petra v Rimu (Takoj je pokazal, da bo Janez Pavel II. povsem drugačen papež, 2005, str. 14-15; Bujak et al., 1982, str. 134-135).

Njegova izvolitev za papeža je dvignila tudi samozavest cerkvi, ki je že drugače uživala velik tradicionalni ugled pri ljudstvu. Cerkev je tako prevzela vlogo hrbtenice civilne družbe, papežev obisk domovine leta 1979 pa je po mnenju mnogih močno spodbudil združevanje državi nasprotnih sil (Smrke, 1996, str. 118-119).

Pri prvih srečanjih s svetovno diplomacijo je bil papež zelo previden in enako je bilo ob njegovem obisku domovine. Za prvo potovanje si je tako izbral Latinsko Ameriko in prvo preizkušnjo je opravil odlično. Takoj potem pa je bila na vrsti Poljska (od 2. do 10. junija 1979), kamor je papež vstopil kot nedvomni vodja in pastir poljskega naroda (Jerkov, 1982, str. 117). Papeža je v živo videlo 13 milijonov ljudi, domala vsi pa so gledali dele njegovega obiska, kolikor sta ga takrat predstavila televizija in radio pod komunističnim režimom. Samo v Varšavo ga je 2. junija prišlo pozdravit 3 milijone Poljakov, se pravi dvakrat toliko, kolikor prebivalcev je takrat štelo glavno mesto. Njegov obisk v Krakovu 10. junija je obiskalo milijon ljudi in to je bila prva verska slovesnost, ki je bila predvajana na državno vodeni televiziji. Njegov prvi obisk domovine je bil tako za Poljsko zgodovino neverjetno pomemben dogodek, ki je imel poleg verskega še kako močan politični pomen. V brezmejnih množicah so se znašli goreči katoličani, neverniki in celo komunisti. Za mnoge je njegov obisk predstavljal tudi manifestacijo proti vladajočemu režimu. S svojim obiskom je papež tako resno ogrozil tridesetletno gradnjo komunistične propagande, ob tem pa sta mu milica in vojska zagotavljali varnost. Popotresne sunke njegovega obiska so takrat verjetno začutili tudi v Moskvi.

Michnik je dejal, da bi na vprašanje, kdo je zaslužen za padec komunizma, dobili celo vrsto odgovorov. V Washingtonu bi dobili odgovor Reagan, v Moskvi Gorbačov, v Afganistanu mudžahedini, v Rimu pa bi se odgovor glasil papež. Naj bo kdorkoli že, dejstvo je, da se to ne bi zgodilo brez papeža (Sennott, 2005).

1.3.9. GIEREK IN GOSPODARSKA PROTISLOVJA

Ozadje gospodarskega razvoja je bilo v sedemdesetih letih popolnoma drugačno kot začasa Gomulke. Obdobje relativne stagnacije v 60. letih je sedaj zamenjala pospešena industrializacija pod sloganom »Zgradili bomo še eno Poljsko.« Pod to parolo so začele rasti tovarne kot gobe po dežju, planske institucije pa so obseg investicij v najintenzivnejšem obdobju približale celo polovici narodnega dohodka. Želeli so prodreti na svetovni trg, recept pa je bil veliko število novih, modernih kapacitet ter relativno cenena delovna sila. Vendar pa je tudi začasa Giereka gospodarstvo potekalo v razmerah strogo centraliziranega načrtovanja. Posledica takega pristopa pa so bili nizka gospodarska učinkovitost, nizka produktivnost ter

velika nesorazmerja v gospodarstvu. Posledično je Poljska ob nizki akumulativni sposobnosti gospodarstva lahko obsežne investicije uresničevala samo ob relativnem zaostajanju življenjske ravni in ob vedno večjem zadolževanju v tujini (Stefanović, 1980, str. 50-52). Tako se je konec 70. let gospodarska situacija zaostila in kot že nekajkrat prej je to preraslo v politične probleme. Gre za ciklični pojav v poljskem gospodarstvu, ki ga je vlada vedno reševala po istem receptu, to pa je s spreminjanjem cen, kar je prizadelo življenjsko raven delavcev. Taki ukrepi pa so nato sprožili stavke in razne oblike delavskih nemirov (Snoj, 1981, str. 45).

Poljska je bila konec 70. let po zaslugi Gierekove industrializacije deseta najbolj industrializirana država na svetu. Poljska industrija je bila približno tridesetkrat močnejša kot pred drugo svetovno vojno, pa že takrat so Poljsko šteli med industrijsko razvite evropske države (Stefanović, 1980, str. 51). Po nekaterih ameriških analizah je bila celo šesta na lestvici držav z najbolj robotizirano industrijo (Snoj, 1981, str. 45).

Gospodarski »boom« so dokazovali predvsem z visokimi letnimi stopnjami rasti fizičnega obsega proizvodnje, ki je takrat na Poljskem gotovo veljal za najpomembnejši kazalec gospodarske razvitosti. Razvoj je bil zelo intenziven v prvih petih letih sedemdesetih let, najvišje rezultate pa je dalo obdobje 1972-75. Narodni dohodek se je povečeval v povprečju za 10 do 11 % letno, industrijska proizvodnja za 11 do 12 %, gradbeništvo za 15 %, investicije za 18 %, od tega investicije v industrijo kar za 22 % na leto. Ekonomsko načelo tega obdobja je bilo ustvariti gospodarsko rast predvsem na novi kapitalno intenzivni industriji in nove zelo sodobne kapacitete zgraditi z izdatnejšim opiranjem na tuja posojila. Proizvedeno industrijsko blago naj bi nato omogočalo vključevanje v mednarodno menjavo, pričakovani izvoz pa naj bi pokrival zunanje dolgove. Že sredi 70. let pa je postalo jasno, da se ta načrt ne bo izšel, predvsem zaradi prenapete industrializacije in neupoštevanja realnih možnosti gospodarstva. Prihajalo je do nihanj na trgu ter do neskladij znotraj sektorjev in med sektorji samimi.

Spreminjati se je začela tudi struktura mednarodne menjave in povečan uvoz opreme so tako kot že v 60. letih kompenzirali z dodatnim izvozom kmetijskih proizvodov in surovin, ki so jih kar krepko potrebovali doma. Delež strojegradnje in elektronike v izvozu, ena bistvenih zahtev industrializacije, se je povečeval počasi. Leta 1970 je predstavljal 7,8 %, šele leta 1979 pa približno 18 % izvoza.

Notranja gospodarska protislovja so pahnila v težave tudi novo zgrajeno industrijo, ki ji ni bilo zagotovljeno ustrezno surovinsko in energetska zaledje, čeprav je bila Poljska takrat največji proizvajalec premoga na svetu ter je bila dobro oskrbljena z nafto iz ZSSR. Posledično je bila Poljska prisiljena v dodatne investicije v premogovnike in surovinsko industrijo ali pa v dodatne nakupe v tujini. Stare naložbe so tako prej ali slej zahtevale nove naložbe, stari dolgovi pa nove dolgove (Snoj, 1981, str. 46).

Nekateri pripisujejo gospodarsko krizo še posebej investiranju uvoženega kapitala v take

panoge, ki so po štirikratni podražitvi nafte (1973-74) postale najbolj tvegane: v jeklarsko industrijo, petrokemijo, ladjedelništvo in avtomobilsko industrijo. Na drugi strani pa se najde tudi mnenje, ki krivi zgrešene in prevelike nakupe zahodne tehnologije in licenc. Po nekaterih poljskih ocenah je treba vsaj tretjino dolgov s konca 70. let pripisati nakupom tujega znanja (Snoj 1981, str. 47).

Državna administracija je nato, soočena z gospodarskimi težavami v začetku leta 1976, pričela izvajati t. i. »gospodarski manever«. Odločili so se za zmanjšanje celotnega obsega investicij, kasneje pa so spremenili tudi njihovo strukturo v korist energetike, blaga široke porabe, zdravstvenega in socialnega varstva ter stanovanjske gradnje. Problem je nastopil, ko so »gospodarski manever« začeli izvajati z vrsto administrativnih ukrepov in ogromnim številom predpisov, kar je na koncu pripeljalo stvar že do popolnih absurdov. Zaradi neuspeha »gospodarskega manevra« so kasneje leta 1979 sprejeli ukrepe za »demokratizacijo v gospodarstvu«, namen pa je bil dajati podjetjem več samostojnosti. Zaradi nastopa novih baltiških nemirov in spremembe na oblasti leta 1980, morebitnih rezultatov ne poznamo (Stefanović, 1980, str. 54-55).

1.3.10. ZANEMARJENO KMETIJSTVO

Ena od največjih pomanjkljivosti Gierekovega razvojnega koncepta je bilo nedvomno kmetijstvo, ki je bilo sicer zanemarjeno že v 60. letih. Mali zasebniki so imeli v rokah 76 % vse obdelovalne površine, ta posestva pa v povprečju niso bila večja od 5 hektarov. Kmetijstvo je tako v 70. letih nazadovalo ali pa tičalo na mrtvi točki. Leta 1974 se je kmetijska proizvodnja povečala za 1,6 %, leta 1975 zmanjšala za 2,1 %, leta 1976 pa ponovno zmanjšala za 1,1 % (živinorejska celo za 8,7 %). Kot izjemno lahko izvezamemo sorazmerno ugodno leto 1972, ko se je kmetijska proizvodnja povečala za 8,4 % (Snoj, 1981, str. 47).

Nesorazmernost razvoja med industrijo in kmetijstvom potrjuje to, da se je v povojnih letih industrijska proizvodnja povečala za približno 30-krat, kmetijska pa le za dvakrat. Poljska je tako morala približno 70 % svojih potreb po hrani kriti iz uvoza, kar pa je bilo nemogoče doseči, saj so večino deviznih sredstev uporabljali za investicije v industrijo. Na trgu je prišlo do pomanjkanja živil, tudi najpomembnejših živilskih izdelkov, in vedno daljše vrste pred prodajalnami so postale vsakdanji pojav (Stefanović, 1980, str. 52). Konec 70. let je Poljska uvažala od pet do sedem milijonov ton žita in krmil, leta 1979 celo okoli devet milijonov ton. Hude poplave leta 1980 so krizno situacijo še bolj zaostrele in dodatno so morali uvoziti še za približno dve milijardi dolarjev žita.

Prenapeta industrializacija pa je porušila še nekatera druga razmerja. Naraščanje ravni življenjskih stroškov je bilo pod kontrolo v času najhitrejše gospodarske rasti, v drugi polovici sedemdesetih let pa je ta začela občutno padati. Življenjski stroški so se od leta 1971 do 1975 povečevali za 2,4 % na leto, se v naslednjih dveh letih podvojili, leta 1978 pa so dosegli že 8,7-odstotno stopnjo rasti. Stvarne plače so v tej tekmi krepko zaostajale. Vlada je

zaradi zmanjšane kupne moči prebivalstva posegla po zapletenem sistemu subvencioniranja iz državnega proračuna. To umetno vzdrževanje nizkih cen pa je pripeljalo do številnih ekonomskih paradoksov. Samo kmetijske subvencije so predstavljale 40 % proračuna, nadomestila za meso pa 11 % vrednosti vseh izplačil za osebne dohodke. Subvencioniranje cen je povzročilo razne nepravilnosti in deformacije in vlada je pozvala k »aktivni tržni politiki« oziroma k »spremembi strukture cen«, ki bi odpravila velika nesorazmerja med proizvodnimi stroški, prodajnimi cenami in plačami (Snoj, 1981, str. 47-48).

2. POLJSKA OD NASTANKA SOLIDARNOSTI DO SPREMEMBE REŽIMA

Nastopilo je leto 1980, ki se je izkazalo kot leto velikih sprememb ne samo za poljsko zgodovino, ampak tudi za padec enega najbolj totalitarnih režimov in tako zaznamovalo tudi podobo današnje Evrope.

2.1. POLJSKO POLETJE 1980 IN NASTOP SOLIDARNOSTI

Vlada se je leta 1980 znašla v velikih gospodarskih in političnih težavah in se je, tako kot že nekajkrat prej, odločila za spreminjanje cen. Vest o podražitvi mesa je bila objavljena 3. julija in takojšen odgovor v obliki stavk je prišel iz tovarne Ursus, sredi julija pa še v hujši obliki iz Lublina. Počitnice partijskih veljakov so bile za to poletje končane. Stavkovni val se je nato nezadržno širil po vsej deželi, 14. avgusta pa je začelo stavkati 17 000 delavcev v ladjedelnici Lenin v Gdansku (Stanič, 1981, str. 27-28).

»14. avgusta 1980 je električar Lech Walensa, ki je štiri leta prej zaradi podpore opoziciji izgubil službo, preplezal ograjo ladjedelnice Lenin in s tem simbolično začel delavsko stavko. Na vhodna vrata ladjedelniškega objekta so stavkajoči pribili lesene deske z 21 zahtevami, med katerimi so bile pravica do združevanja v neodvisnih sindikalnih združenjih, pravica do stavk in svoboda govora. Stavka v Gdansku je sprožila podobne akcije drugod po državi in prisilila tedanjo komunistično vlado pod vodstvom Edwarda Giereka, da se je pogajala s predstavniki Solidarnosti na čelu z Walenso in naposled 31. avgusta 1980 privolila v izpolnitev zahtev stavkajočih. S tem je tudi priznala pravico do obstoja Solidarnosti kot neodvisnega sindikata« (Obletnica Solidarnosti, 2005).

Odločilen moment za nastanek organizacije Solidarnosti je bila preobrazba stavke ladjedelničarjev v solidarnostno stavko z drugimi podjetji v tromestju 16. avgusta 1980. Beseda »solidarnost« je na začetku pomenila načelo stavke, na prvi skupščini pa je bila sprejeta kot naziv za zvezo sindikatov (Mesner et al., 1985, str. 95).

Ob 25. obletnici Solidarnosti 31. avgusta 2005 v Gdansku in ob nekaterih drugih priložnostih so razni svetovni politiki takole videli ta sindikat in njegovo vlogo (Obletnica Solidarnosti, 2005):

Aleksander Kwasniewski - tedanji poljski predsednik:

»Najpomembnejši dogovor na globaliziran svet v 21. stoletju.«

Bronislaw Geremek (nekdanji vodja poljske diplomacije):

»Ne glede na ocene tokov poljskih sprememb se je dogajanje, imenovano Avgust '80, končalo z velikim uspehom. Svoboda vzhodne Evrope se je začela tukaj, v ladjedelnici v Gdansku.«

George W. Bush - v priložnostnem pismu organizatorjem slovesnosti:

»Pred 25 leti so delavci v ladjedelnici v Gdansku pod vodstvom Lecha Walense uspeli pridobiti pravico do stavke in ustanoviti neodvisne sindikate. Iz te zmage se je rodila Solidarnost, sindikat in gibanje, v katerem so se združili moške in ženske iz različnih okolij, zahtevali temeljne politične pravice in boljše življenjske pogoje.«

Jose Manuel Barroso - predsednik Evropske komisije:

»Brez sindikata Solidarnosti EU danes ne bi bila združena v sedanji obliki. "Duh Solidarnosti" je "eno največjih daril Poljske Evropi".«

Napisano v deklaraciji, sprejeti s strani udeležencev slovesnosti:

»V tem zgodovinskem trenutku izražamo prepričanje, da bi moral biti 31. avgust predstavljen v spominu sveta kot dan svobode in solidarnosti.«

»Sindikat Solidarnost je bil legendarno gibanje, ki je zavračalo vsakršno nasilje in je zamajalo temelje svetovnega komunističnega sistema.«

Aleksander Kwasniewski - bivši poljski predsednik ob 15-letnici Okrogle mize (Bled spomin na Solidarnost, 2005):

»Iz tega se je rodil ne le naš uspeh, ampak tudi 'jesen narodov' v Evropi, podrtje berlinskega zidu in dokončna odprava ureditve, ki je bila določena na Jalti.«

2.2. KLJUČNI DEJAVNIKI SPREMEMB LETA 1980

Dogodki na Poljskem leta 1980 so imeli veliko težo in so tako prvič spremenili brezkompromisno oblast totalitarnega režima. Sprememba še zdaleč ni bila nenadna in nepričakovana, zahtevala pa je seveda veliko borbenost delavskega razreda za svoje pravice ter izredno premišljeno delovanje cerkve med oblastmi in narodom. Poljska pa je navsezadnje imela v sovjetski sferi tudi najpomembnejše mesto, kar je v razvoju teh dogodkov nedvomno rešilo Poljsko pred sovjetsko intervencijo.

2.2.1. POTEK IN POMEN DELAVSKEGA GIBANJA NA POLJSKEM

Poljska država ima globoko demokratično tradicijo, znano po izredni občutljivosti ljudi za svojo nacionalno neodvisnost in državno samostojnost. Že poljski kralji v srednjem veku so bili edini v Evropi, ki niso prihajali na prestol na podlagi družinskega nasledstva, temveč so

jih volili. Na podeželju so tudi od 18. stoletja dalje ustanavljali različne organizacije za reševanje gospodarskih problemov. Te so imele v imenu naziv »samožade«, kar pomeni »samoupravne«. V sodobni zgodovini je to tradicijo v družbenem pogledu prevzel nase delavski razred (Stefanović, 1980, str. 16-17). Borbe delavskega razreda za svoje pravice so se začele že leta 1892 v Lodzu, naperjene pa so bile proti domačim kapitalistom in oblasti caristične Rusije. Naslednji primer se je zgodil v času ruske revolucije 1905-1906, ko so delavci izsilili svoj red v Varšavi, Lodzu in rudarskem bazenu Dabrowa (Mesner et al., 1985, str. 18-19).

V letih velike oktobrske revolucije so v tovarnah ustanavljali organe delavskega samoupravljanja, ki so imeli celo pravico neposrednega sodelovanja pri odločanju o proizvodnji in delitvi. Po prvi svetovni vojni je bila Poljska najprej pod diktaturo maršala Pilsudskega, kasneje pa se je konstituirala kot kapitalistična parlamentarna demokracija. Delavski razred je neprestano zahteval lastne samoupravne organe in buržuazija je leta 1937 le dovolila ustanovitev neke vrste delavskih samoupravnih organov. Ti pogojno imenovani delavski sveti niso imeli funkcije upravljanja, so pa vendarle obstajali in plamen tovrstne demokracije ni nikoli ugasnil (Stefanović, 1980, str. 17).

Med drugo svetovno vojno so po tovarnah nastajali prvi delavski sveti in se po vojni začeli še krepiti kot neposredni upravljalci proizvodnje, kar je bilo v tedanjih razmerah velika poljska posebnost. Po prihodu stalinizma leta 1948 so delavske svete zamenjali s sindikalnimi tovarniškimi konferencami brez kakršnegakoli dejanskega vpliva in moči (Stanič, 1981, str. 14-15). Stalinova koncepcija sindikalne organizacije je vso pozornost posvetila uresničevanju ciljev industrializacije in pripeljala do »militarizacije« delovne sile. Sindikati so postali transmisija birokratske države, kar se je v večji meri ohranilo vsaj do nastanka Solidarnosti (Slivnik, 1981, str. 52). Delavski razred se je na Poljskem po drugi svetovni vojni formiral tako rekoč na novo v izredno težkih ekonomskih in političnih pogojih. Struktura družbe se je zavoljo močne industrializacije hitro spreminjala in v obdobju 1946-1976 se je število delavcev povečalo z nekaj nad 3 milijone na 13,5 milijonov (Mesner et al., 1985, str. 18).

Za povojno Poljsko je tako značilno veliko nezadovoljstvo širokih slojev delavskega razreda nad uvoženim in vsiljenim sistemom socializma. Nobena druga socialistična država ni doživela toliko hudih zaostritev in kriz kot Poljska. Demonstracije in spopadi leta 1956, 1970, 1976 ter 1980 so bili samo vrhunci teh kriznih dogajanj. V vseh krizah pa je bila izpostavljena zahteva po spremembi položaja delavskega razreda, ki je želel postati sooblikovalec svojega položaja in usode ter dobiti tudi minimalen vpliv na politiko partije in države (Stanič, 1986, str. 70).

»Solidarnost se torej ne v zgodovinskem ne v družbenem smislu ni pojavila nenadoma, nepričakovano in v praznem prostoru, ampak je zrasla na že zdavnaj pripravljenih tleh delavskih zahtev, ki so bile v prejšnjih krizah s strani partije vedno ocenjene kot upravičene in sprejete z obljubo, da bo poslej vse drugače in boljše, vendar so bile vedno tudi izigrane, ne da bi v resnici prišlo do kakšnih sprememb. Kriza leta 1980 se je od prejšnjih razlikovala

predvsem po tem, da je delavski razred Poljske imel za sabo številne boleče izkušnje, na osnovi katerih je bil tokrat sposoben svoj upor preliti v organizirano obliko lastnega, neodvisnega sindikata, ki naj bi postal trajen dejavnik poljske družbe in jamec interesov delavskega razreda« (Stanič, 1986, str. 70).

2.2.2. VLOGA CERKVE NA POLJSKEM IN ODNOSI Z VATIKANOM

Poljska se je pokristjanila s prehodom vladarja Mieszka I. v katoliško vero, in sicer dokaj pozno, leta 966. V srednjem veku je bila cerkev ob fevdalni razdrobljenosti pomembna povezovalna sila in po združitvi z Litvo je bila Poljska v 15. in 16. stoletju edina država, ki je združevala dve veliki cerkvi, katoliško in pravoslavno. Na široko je odprla vrata tudi iz Španije pregnanim Židom, v prvem obdobju reformacije pa je veljala celo za zatočišče heretikov (Kerševan, 1981, str. 64).

Z razdelitvijo Poljske med Rusijo, Prusijo ter Avstrijo leta 1795 so se religiozne razmere bistveno spremenile. Pod nadvlado teh dežel se je spletla tesna zveza med poljskim patriotizmom in rimskokatoliško cerkvijo. V obdobju, ko ni bilo poljske države (1795-1918), je bilo katolištvo poleg jezika glavna identifikacijska poteza Poljakov, cerkev pa njihova glavna narodna institucija (Smrke, 1996, str. 63-64).

Leto 1918 je Poljski zopet prineslo samostojnost in religiozne razmere so spet ubrale popolnoma drugo pot. Poljska je pod diktaturo maršala Pilsudskega in s podporo Vatikana izvajala vse bolj nasilno obliko polonizacije. Spodbujala je tudi antisemitizem, kar je pripeljalo celo do ustanovitve geto oddelkov za judovske študente v obdobju 1935-1937. Proti sebi pa je obrnila tudi kmete, saj se ni hotela odpovedati svojim veleposestvom v prid nujni agrarni reformi. Njeno povezovalno in patriotsko vlogo je sedaj zamenjala vsiljivost in netolerantnost. Protiklerikalizem je bil vedno močnejši in najverjetneje bi prišlo do konfrontacije med klerikalno in protiklerikalno stranjo, če ne bi trenda zaostrovanja prekinila druga svetovna vojna (Smrke, 1996, 64-65).

Med drugo svetovno vojno se je cerkev zopet postavila v vlogo zaščitnice naroda. S svojim narodom je brezpogojno stopila v boj proti okupatorju, ne glede na to, da je bila politika papeža Pija XII. v nekem obdobju celo filonemška, ker naj bi Hitler z napadom na ZSSR Evropo rešil komunizma. Med vojno je bilo ubitih 2 647 duhovnikov in pet škofov, kar je bila četrtnina poljskega episkopata (Jerkov, 1982, str. 115; Smrke, 1996, str. 66). Meje povojne Poljske so državo geografsko premaknile proti zahodu in je tako postala skoraj 95-odstotno katoliška in med religiozno najbolj enotnimi deželami v Evropi in svetu nasploh (Kerševan, 1981, str. 66).

Pij XII. je 16. novembra 1948 imenoval Stefana Wyszynskega za nadškofa Varšave in Gniezna ter za novega primasa Poljske. Cerkev je nato leta 1950 z vlado podpisala sporazum, ki cerkev obvezuje, da se v Vatikanu zavzame za priznanje novih zahodnih poljskih meja na Odri in Nisi ter tolerira nekatere grobe posege vlade v notranje zadeve cerkve. Cerkev je tako

priznala socialistično vlado z vidika poljskega nacionalizma in s tem hkrati cerkvenega interesa, saj so ji le tako priznali navzočnost v družbi in možnost svobodne vzgoje poljskega naroda. Pij XII. je bil izrazito protikomunistični papež in podpis sporazuma med vlado in cerkvijo je še poslabšal poljske odnose z Vatikanom in s priznanjem poljskih zahodnih meja ni bilo nič. Poljski episkopat je bil pri tem neuspehu poleg Vatikana sokrivec in 26. septembra 1953 so kardinala Wyszyńskiego aretirali in internirali.

Po končani stalinizaciji je Gomulka leta 1956 takoj osvobodil Wyszyńskiego in že 8. decembra istega leta je bila podpisana nova pogodba in vsi proticerkveni zakoni iz leta 1953 so bili ukinjeni. Vatikan teh klavzul ni sprejel. Papež Pavel VI. je nato leta 1966 želel osebno sodelovati na slovesnosti tisočletnice pokristjanjenja Poljakov, vendar mu je poljska vlada odločno rekla ne. Cerkev in poljska vlada sta tako živeli v nekakšni nujni simbiozi, kjer je cerkev v zameno za svojo neodvisnost in svobodo potrjevala, da je poljska oblast in njeno delovanje v skladu z nacionalnimi interesi (Jerkov, 1982, str. 114-115).

29. junija 1972 je Vatikan uradno le priznal nove poljske meje in za ta območja imenoval uradne poljske škofe. Dve leti kasneje sta Poljska in Vatikan tudi uradno sklenila navezati redne stike, konec leta 1977 pa je bil Gierek že na obisku pri papežu Pavlu VI. Slabo leto kasneje se je že vse popolnoma spremenilo in Poljska je dobila svojega prvega papeža, Janeza Pavla II. Od prvega trenutka svojega pontifikata je Janez Pavel II. delal za Poljsko, vatikansko obredje pa je začel spreminjati oziroma polonizirati. V vseh govorih in na sestankih je vedno govoril o Poljski, na vatikanskem radiu so vpeljali prenos nedeljske maše v poljščini, vatikanski častnik »Osservatore Romano« je začel enkrat na teden izhajati v poljščini, oddaje na Radio Free Europe v poljskem jeziku pa so podaljšali z dveh ur in pol na sedem ur dnevno. Poljsko je čez noč postavil v središče svetovne pozornosti in tako postal eden najpomembnejših členov v boju proti obstoječemu režimu (Jerkov, 1982, str. 117-135).

2.2.3. NEFORMALNI IDEJNO – POLITIČNI PLURALIZEM

Zelo pomemben dejavnik pri ozadju sprememb leta 1980 je tudi množičen pojav avtonomnih organizacij delavskega razreda ter ostalih slojev in družbenih skupin. Poleg cerkve, ki seveda deluje kot samostojen »politični« subjekt, se je na Poljskem po letu 1976 pojavilo kar precej neodvisnih opozicijskih gibanj. Kot najpomembnejša gibanja oziroma aktivnosti lahko omenimo KOR, Letečo univerzo, ilegalni in pollegalni tisk, svobodne sindikate, aktiviral pa se je tudi kmečki razred (Mesner et al., 1985, str. 24).

2.3. POTEK DOGODKOV DO LETA 1989⁶

Solidarnost je konec leta 1980 štela že 10 milijonov članov in delavski razred je tako postal nosilec družbenega in kasneje tudi političnega razvoja. Množice so bile nedvomno na strani

---

⁶ Poglavje 3. povzeto po: Holzer, 1983, str. 131; Łopiński et al., 1985, str. 169-171; Wałęsa, 1990, str. 320-321; Roszkowski, 2003, str. 88-89; Widacki, 1992, str. 104-105.

Solidarnosti, medtem ko je vlada zaradi svoje zadolženosti v tujini in katastrofalnega gospodarskega položaja izgubljala vso moč. V tem trenutku sta imeli Solidarnost in vlada na voljo samo dve opciji, represijo ali sporazumevanje. Odločili so se za slednje. Politično konfrontacijo je kasneje zaznamovalo veliko število nesporazumov, pogovori pa se niso premaknili z mrtve točke. Sindikat Solidarnost pa se je proti koncu leta 1981 tudi vedno bolj izrojeval v vstajniško gibanje in je na poti izvajanja svoje revolucije nerazumno precenil svoje moči, podcenil moč nasprotnika in zanemaril mednarodne vidike poljske krize.

Vlada je bila tako pred izredno težko odločitvijo, saj je v državi vladal popoln kaos, gospodarska kriza pa je bila vse večja. Veliko nezadovoljstvo nad trenutnim razvojem dogodkov pa je prihajalo tudi iz Moskve. Politični vrhovi niso več znali vladati, množice pa jih enostavno niso več trpele. Ostala je samo še armada.

Vojaški udar je bil uveden 13. decembra 1981 in Poljska je bila čez noč izolirana od zunanjega sveta. Sledila je tudi internacija aktivistov opozicije in Solidarnosti, katero je vlada 8. oktobra 1982 tudi uradno razpustila. Cerkev je bila edina ustanova, ki je uspela obdržati svojo neodvisnost in zopet odigrala neverjetno vlogo. Postala je nadomestek za Solidarnost in cerkveni prostori so velikokrat postali prizorišče opozicijskih aktivnosti in obenem tudi zatočišče za mnoge ljudi. Odzval se je tudi papež, ki je od 16. do 23. junija 1983 opravil svoje drugo romanje na Poljsko in se dvakrat sestal tudi z generalom Jaruzelskim.

Preostali del 80. let do popolnega prehoda v demokratičen režim je na Poljskem zaznamovalo še nekaj pomembnih dogodkov:

- Ameriške ter nekatere zahodne diplomacije so zaradi uvedbe vojnega stanja uvedle ekonomske sankcije proti Poljski in dale veto na njihov morebitni vstop v IMF;
- 5. oktobra 1983 Lech Walensa prejme Nobelovo nagrado za mir;
- 19. oktobra 1984 trije člani tajne policije ugrabijo in umorijo varšavskega duhovnika ter kaplana Solidarnosti Popieluszka;
- Mihail Gorbačov leta 1985 preko »glasnosti« in »perestrojke« prične v ZSSR uvajati demokratične reforme;
- Zelo slabi poljsko-ameriški odnosi se po veliki amnestiji političnih zapornikov in internirancev leta 1987 le izboljšajo;
- Papež v svojem tretjem obisku domovine od 8. do 14. junija 1987 poudarja predvsem pomen in vlogo Solidarnosti, osredotoči se na obisk baltiških mest;
- Vlada leta 1987 razpiše referendum o gospodarskih reformah, ki pa s strani ljudstva ni bil sprejet.

2.4. REVOLUCIONARNO LETO 1989

Ponovni dvig cen februarja 1988 in pojav stavk so vlado prisilile v obnovo pogajanj s tedaj še vedno nepriznано Solidarnostjo. Gospodarski razpad države, rastoča inflacija, jezno ljudstvo in antikomunistični sentiment so bili tedaj že tako močni, da se jih ni dalo več zadrževati in

spremembe so bile neizogibne. Pot na pogovore med Solidarnostjo in vlado je bila tako odprta.

2.4.1. POGOVORI ZA »OKROGLO MIZO«

Težko je opredeliti pomen pogovorov »Okrogle mize«, ki je bil nedvomno prelomen dogodek, obenem pa je zasenčen s presenetljivo zmago Solidarnosti na prihajajočih volitvah. Ti pogovori so predstavljali zelo radikalno spremembo v komunističnem bloku, skoraj revolucionarno, vendar so se presenetljivo odvijali mirno in brez spopadov. To je omogočilo kar nekaj dejavnikov, še najpomembnejši je bil mogoče spremenjeni režim Sovjetske zveze. To je bil kompromis Solidarnosti in vlade, ki je temeljil na slabostih obeh strani. Vlada je bila prešibka, da bi zatrla Solidarnost, Solidarnost pa prešibka, da bi lahko zrušila oblast. Pogovori »Okrogle mize« tako predstavljajo edini možni kompromis trenutne politične situacije, ki je bil presenetljivo izvedljiv tudi znotraj sovjetske sfere (Center for Russian and Eastern European Studies, 2000).

Pogovori so potekali od 6. februarja do 4. aprila 1989 v vasi Magdalenka pri Varšavi. Vlada se je v glavnem zavzemala za zgodnje volitve, misleč, da bodo imeli ob kratki volilni kampanji večje možnosti, da premagajo popolnoma nepripravljeno opozicijo. Na drugi strani pa je bil glavni cilj Solidarnosti, da doseže svojo uradno vrnitev. Poleg tega so se zavzemali še za temeljne spremembe v medijih, zakonodaji, izobraževanju in lokalni vladi. Solidarnost je tako po pogovorih imela izredno malo časa za priprava na volitve, drugi del cene za prihajajoče volitve pa je bilo dogovorjeno predsedniško mesto za generala Jaruzelskega. Na drugi strani pa so dosegli »svobodne volitve« za petintrideset odstotkov sedežev v Sejmu ter za celotni novi zgornji dom parlamenta oziroma Senat. Sporazum o Okrogli mizi je bil podpisan 5. aprila 1989 (Dubiński, 1990, str. 51-52; Garton Ash, 1990, str. 16-17).

2.4.2. VOLITVE IN OBLIKOVANJE VLADE

Volitve so bile napovedane za 4. junij 1989 in kampanja se je za Solidarnost dobro razvijala. Ob pomanjkanju časa je Solidarnost pestilo tudi pomanjkanje organizacije, denarja, pisarn, osebja ter predvsem medijev. Kampanja Solidarnosti je tako postala »festival ljudske improvizacije«. Na hitro zimprovizirani opozicijski dnevnik Gazeta Wyborcza oziroma »Volilni list« je postal tudi prvi legalni opozicijski časopis v sovjetskem bloku, njegov glavni urednik pa je še danes eden glavnih aktivistov KOR-a ter Solidarnosti, Adam Michnik. Volitve pa je zaznamoval predvsem zapleten postopek (nezaželene kandidate je bilo potrebno črtati) in dokaj nizka udeležba (nekaj čez 62 %).

Solidarnost je na volitvah popolnoma porazila partijsko koalicijo in se je tako po ponovni registraciji aprila 1989 v neverjetnem slogu zopet vrnila na prizorišče. V Sejmu je dobila vsa mesta, za katera se je lahko potegovala (161 od 460 članov), v Senatu pa vsa mesta razen enega (99 od 100 članov). Partija je tako doživela boleč poraz, vendar je imela v rokah še vedno vojsko, policijo, partijski aparat in nomenklaturo.

Gospodarstvu je šlo v tem času vidno na slabše in cene, ki so pred volitvami stagnirale, so nemudoma zrasle. Podražili so se sladkor, alkohol in gorivo, ljudstvo pa je ob bojazni pred novimi podražitvami panično pokupilo vse zaloge. Menjalniški tečaj dolarja je na prostem trgu zrasel na do tedaj najvišjo raven in glede na ta menjalniški tečaj je povprečna mesečna plača znašala le pet funtov. Načrtovana zamrznitev plač in cen je propadla še pred svojo objavo, inflacija pa se je pisala že v trimestnih številkah. Stanje je bilo alarmantno in je zahtevalo takojšnje ukrepe. Gospodarske reforme trenutnega stanja pa bi zahtevale boleče ukrepe varčevanja in prestrukturiranja, česar pa vlada takrat ni bila sposobna narediti brez podpore Solidarnosti.

Oblast je tako Solidarnost posrkala vase veliko prej, kot je to sama hotela in tako se je znašla pred odločitvami, ki jih ni pričakovala. Ta hitri razvoj dogodkov je veselje med voditelji Solidarnosti kmalu zamenjal s preplahom pred novimi dolžnostmi, na katere niso bili pripravljeni ne praktično ne psihološko. 19. junija je bil Jaruzelski izvoljen za predsednika z enim glasom prednosti in takoj je pozval generala Kiszczaka, naj oblikuje veliko koalicijsko vlado, ki bi vključevala tudi Solidarnost. Walensa je striktno zavračal vsako obliko povezovanja s komunisti in po dveh tednih pogajanj je nalogo oblikovanja vlade prejel Tadeusz Mazowiecki, predstavnik Solidarnosti. Novo vlado je Mazowiecki predstavil parlamentu 12. septembra, partija pa je v njej obdržala najpomembnejši ministrstvi – notranje in obrambno.

Najbolj problematično pa je bilo v tem trenutku gospodarstvo in ministrski predsednik je našel svojega rešitelja v liberalnem ekonomistu Leszoku Balcerowiczu, ki je predlagal t. i. šok terapijo za rešitev gospodarske krize. Načrt za transformacijo poljskega gospodarstva v tržno gospodarstvo je do decembra 1989 predstavil Mednarodnemu denarnemu skladu v Washingtonu ter poljskemu parlamentu. Gre za paket enajstih zakonov, ki naj bi postavili temelje poljskega gospodarstva za naslednjo polovico stoletja. Mnogi skeptiki so istočasno trdili, da bo značaj delavskega sindikata Solidarnost oviral prehod v tržno gospodarstvo, saj bodo največ izgubili prav nekvalificirani delavci ogromnih stalinističnih kartelov, ki sedaj prinašajo le izgubo. To pa so prav ti delavci, ki so do sedaj gradili jedro Solidarnosti. Kasneje se je izkazalo, da je ravno dediščina sindikata tista, ki je delavski razred držala ob sebi kljub težkim časom. Tadeusz Mazowiecki, Jacek Kuron, Adam Michnik ter seveda Lech Walensa so bili nesporni voditelji Solidarnosti in delavci so jih brezpogojno poslušali, ker so vedeli, da so prav oni tisti, ki so se v zadnjih desetih letih resnično bojevali za njihove pravice. V javnomnenjski anketi 4. januarja 1990 je 57 % vprašanih menilo, da gre vladi dobro oziroma zelo dobro, 50 % ljudi pa je povedalo, da odobravajo predlagano »šok terapijo«.

Poljska je tako dobila prvo nekomunistično vlado v sovjetskem bloku, leta 1990 pa je kot predsednik odstopil tudi general Jaruzelski. Na predsedniških volitvah je nato 9. decembra zmagal Lech Walensa, prve popolnoma svobodne parlamentarne volitve pa so se odvijale 27. oktobra 1991 in so dokončale prehod Poljske v demokratičen režim. Kot prvi predsednik pokomunistične ureditve je Walensa od predsednika poljske vlade v izgnanstvu Ryszarda

Kaczorowskega prejel simbole poljske Republike in dobil nalogo nadaljevati njeno zgodovino. Poljska vlada v izgnanstvu je v Londonu tako prenehala delovati 22. decembra 1990, 1. julija 1991 pa je bil v Pragi razpuščen tudi Varšavski pakt (Garton Ash, 1990, str. 23-41; Kałuža, 1989, str. 48; Domarańczyk, 1990, str. 18; Janowski, 1998, str. 121-127).

3. POLJSKA TRANZICIJA IN NJEN VSTOP V EU

3.1. GOSPODARSKA PODOBA 80. LET

Gospodarska kriza, ki je Poljsko konec 80. let pripeljala v stanje popolnega obupa, se je začela že začasa Gierka. Njegova vizija intenzivne modernizacije poljske industrije in potrošniškega booma se je napajala na neizmernem zadolževanju v tujini. Uvoz tujega kapitala in tehnologije očitno ni bil najboljše nadomestilo za gospodarske reforme in konec 70. let se je že pojavilo primanjko vanje osnovnih potrošniških dobrin. Nominalno povzdigovanje dohodka je ustvarilo zgolj „dohodkovno iluzijo“, ki je posledično minimizirala socialne napetosti in povečevala delovno iniciativo. Ta neuporabna kupna moč v rokah populacije je samo še pospeševala inflacijo, ki je bila dušena z administrativnim določanjem cen (Country data, 2005).

Stanje se je še poslabšalo po prihodu Solidarnosti in vsesplošnih stavkah, ki so povzročile tudi menjavo političnega režima. Eksplozija plač po avgustu 1980 je z določanjem cen nato popolnoma oslabilo državni proračun in trg potrošniških dobrin. Leto kasneje je imela Poljska že stanje represirane hiperinflacije in vlada se je zanašala na sistem racioniranja s kuponi za osnovne prehranske in nekatere industrijske izdelke (Country studies, 2005). Krizna situacija je pripeljala do velike razprave o ekonomskih reformah, ki so jih kasneje tudi uveljavili v letih 1981 in 1982, najbolj pomembni elementi teh reform pa so bili:

- Dodelitev omejene avtonomije državnim podjetjem ob delavskem samoupravljanju ter delni eliminaciji vmesnih in posrednih organizacij oziroma členov;
- Abolicija tradicionalnega centralnega planiranja, katerega so zamenjali „operativni programi“ in „vladni odloki“ za določene skupine produktov;
- Delna liberalizacija domačih cen;
- Delna demonopolizacija zunanje trgovine;
- Delna liberalizacija vstopnih ovir na trg domačemu privatnemu sektorju in manjši količini tujih investicij;
- Delna liberalizacija finančnega sistema državnih podjetij in možnost individualne nastavitve plač.

Te gospodarske reforme so omogočile nastanek reformirane socialistične ekonomije, ki pa jo je kmalu prekinila uvedba vojaškega stanja. Delna liberalizacija cen v tem času je zmanjšala vsesplošno pomanjkanje dobrin, ni pa je popolnoma odstranila. Pojavila se je tudi inflacija s povprečno letno stopnjo od 15 do 20 % in postala standard tega desetletja. Do nujno

potrebnih in luksuznih dobrin je bilo mogoče priti samo z dolarji in zahodnonemškimi markami, ki jih je vlada preko prodajaln Pewex⁷ zvajljala od prebivalstva. Leta 1987 je vlada najavila drugo stopnjo gospodarskih reform, vendar jih ljudstvo na referendumu ni podprlo. Vlada je kljub temu deloma spremenila cene in to je povzročilo dva obsežna vala stavk, in sicer v aprilu in maju ter v avgustu 1988.

Zadnja komunistična vlada z Rakowskim na čelu je tik pred spremembo režima prispevala kar nekaj pomembnih sprememb k liberalizaciji poljskega gospodarstva. „Zakon o gospodarski dejavnosti“, sprejet 23. decembra 1988, je omogočal privatnim podjetjem lažji vstop na trg, liberaliziral zunanjo trgovino in devizni trg ter delno odprl pot neposrednim tujim naložbam. Vlada je med drugim tudi likvidirala vmesne organizacije, povezane z državnimi podjetji, vpeljala davek na dobiček in pripravila osnove za privatizacijski proces. Ta program vlade je bil sicer presenetljiv v pozitivnem smislu, vendar je zanemaril vlogo monetarne ter fiskalne politike. Državni proračun je obremenjeval velik deficit in prva polovica leta 1989 je stanje še bolj zaostila, še posebej, ko je Solidarnost izsilila indeksacijo plač. Vlada je kasneje 17. aprila 1989 povišala minimalne cene kmetijskih proizvodov, zadnji udarec državnemu proračunu pa je zadala še vladna predvolilna kampanja. Nacionalna Banka Poljske (NBP) je v tem času igrala popolnoma pasivno vlogo ter financirala proračunski deficit vlade z neomejenim številom neobrestovanih kreditov. Vsesplošni primankljaj dobrin je dosegel vrhunec, cene so bile še vedno delno administrativno določene, zamrznitev cen in plač julija 1989 pa je povzročila samo še večjo paniko. Vlada je nato 1. avgusta 1989 popolnoma osvobodila cene in končala racioniranje s kuponi, kar je bilo že neizbežno, vendar je to povzročilo inflatorno monetarno, fiskalno in dohodkovno politiko. Še vedno so obstajale velike subvencije, vsi zaposleni ter upokojenci pa so prejeli 100 % kompenzacijo dohodka zaradi inflacije. Uradni devizni tečaj je bil ekstremno precenjen, realna obrestna mera pa krepko negativna. Inflacija je tako že avgusta dosegla 39,5 %, oktobra 1989 pa že kar 54,8 % (Dabrowski, 1995, str. 5-7). Primanjkljaji številnih dobrin in proizvodov pa so še vedno obstajali.

3.2. NOV REŽIM IN EKONOMSKA TRANZICIJA

Nova vlada Tadeusza Mazowieckega je pričela delovati 12. septembra 1989, podedovala pa je gospodarstvo v popolnem razsulu, ki je bilo na robu hiperinflacije. Leszek Balcerowicz, ki je postal tudi finančni minister, je kasneje predstavil program temeljite in precej radikalne ekonomske transformacije. Ta je bila sestavljena iz dveh ključnih komponent, in sicer iz programa antiinflacijske stabilizacije ter programa temeljitih institucionalnih reform vključno s privatizacijo. Balcerowiczeva „šok terapija“ se je tako pričela 1. januarja 1990, pred tem pa je vlada še ukinila večino subvencij, predvsem za prehranske izdelke.

---

⁷ Več o prodajalnah Pewex si lahko preberete v Prilogi 2.

Potek poljske tranzicije označuje približno 15-letno obdobje med spremembo režima 4. junija 1989 ter vstopa Poljske v EU 1. maja 2004, sama tranzicija pa je bila zelo povezana s cikli parlamentarnih volitev in je potekala po naslednjih stopnjah (Kozarzewski, 2004, str. 4):

1. Sprememba političnega režima 1989 je sprožila temeljit program makroekonomske stabilizacije ter liberalizacije, ki je znana predvsem kot „šok terapija” oziroma „big bang”. Ta faza je bila končana leta 1993, ko so politične stranke, ki so izvirale iz gibanja Solidarnost, izgubile na parlamentarnih volitvah.
2. Nova politična ideologija je ustavila tok reform in se posvetila predvsem konsolidaciji dosedanjih sprememb, ki so jih povzročile bliskovite predhodne reforme. Ta faza je bila zaključena s sprejetjem državne ustave leta 1997, ki je institucionalizirala osnove tržne ekonomije na Poljskem.
3. Po volitvah leta 1997 se je sprožil nov val reform, ki pa niso bile več direktno povezane s postkomunistično tranzicijo, ampak so bile namenjene bolj povečevanju učinkovitosti osnovnih institucij znotraj že delujoče tržne ekonomije. Reforme so se začele leta 1999, najbolj uspešne pa so bile pokojninske reforme.
4. Parlamentarne volitve leta 2001 so prinesle ponovno umiritev reformiranja ter konsolidacijo doseženih sprememb. Pozornost nove vlade je bila od tu naprej usmerjena predvsem v pogajanja za vstop v EU, ki jih je Poljska uspešno zaključila 1. maja 2004.

3.2.1. MAKROEKONOMSKE REFORME

Makroekonomske reforme so bile eno od najuspešnejših področij poljske transformacije predvsem zaradi jasne vizije in velike odločnosti, ki je z dolgoročnim ekonomskim modelom omogočila nastanek stabilne in odprte tržne ekonomije. Predvsem te reforme razlikujejo tranzicijo Poljske od ostalih vzhodnoevropskih držav, ki so se zaradi hiperinflacije stabilizacije lotile postopoma. Makroekonomske reforme so bile izredno temeljite in so potekale istočasno z ostalimi reformami, predvsem z mikroekonomsko liberalizacijo, kar je obenem omogočalo tudi njuno vzajemno ojačevanje.

3.2.1.1. Makroekonomska stabilizacija in liberalizacija oziroma t. i. „šok terapija”

Omenjeni program je stopil v veljavo 1. januarja 1990, podprl pa ga je tudi IMF. Sestavljen je bil iz petih ključnih komponent:

1. Restriktivna monetarna politika je poskušala zadušiti inflacijo predvsem z drastičnim zmanjšanjem ponudbe denarja in vzpostavljeno visoko obrestno mero. To je spremljala tudi kreditna politika, ki je uveljavila pravico korekture obrestnih mer za kredite, ki so bili sklenjeni v preteklosti. Omejeni so bili tudi t. i. „preferenčni krediti”.
2. Odprava proračunskega deficita predvsem z drastičnim zmanjšanjem številnih subvencij in davčnih olajšav.

3. Nadaljnja liberalizacija cen (od januarja 1990 je bilo že 90 % vseh cen določenih tržno) ter precejšnje povečanje cen, ki so še vedno ostale pod administrativno kontrolo (cene goriv in energije, transportnih tarif, cene zdravil itd.).
4. Vpeljava konvertibilnega tekočega računa poljske denarne enote, povezanega s precejšnjo devalvacijo ter pojavom fiksnega deviznega tečaja. Devizni tečaj se je stabiliziral na razmerju 9500 PLN za USD kot nominalno sidro (Dabrowski, 1995, str. 8). Spremembo deviznega tečaja je istočasno spremljala tudi liberalizacija zunanje trgovine z odpravo uvoznih in večine izvoznih kvot ter unifikacijo in zmanjšanjem števila tarif. V drugi polovici leta 1990 so se še bolj liberalizirale uvozne kvote, ki so bile tako ukinjene oziroma radikalno zmanjšane. To je takoj izzvalo tržni protekcionizem in večina uvoznih kvot in tarif se je ponovno močno zvišala. Po podpisu carinskega sporazuma z EEC (december 1991) so uvozne tarife postale bolj stabilne (prikaz strukture in razvoja uvoznih tarif spodaj prikazuje Tabela 1).
5. Restriktivna dohodkovna politika, ki je predvsem poskušala odpraviti indeksacijo plač, uvedeno julija 1989, ter je obenem uvedla visoko kazensko obdavčenje za odvečno poviševanje plač (*popiwiek*). To je omogočilo zmerno rast plač glede na rast cen, ta način obdavčenja pa se je skozi naslednja leta umiril ter se končal konec leta 1994.

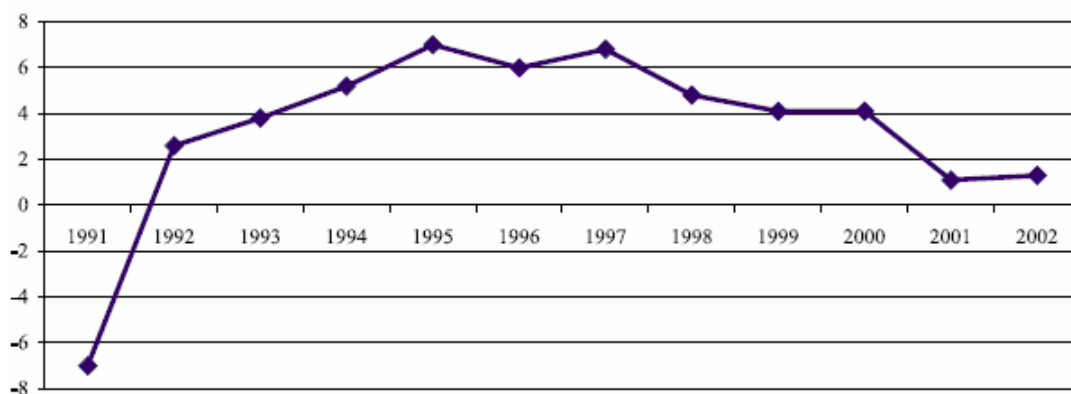
Tabela 1: Struktura in razvoj uvoznih dajatev na Poljskem v letih 1989 – 1994 (v %)

Skupina proizvodov	I. 1989	VIII. 1990 do VIII. 1991	VIII. 1991	XII. 1993
Vsi proizvodi	18,3	5,5	18,4	19,0
Kmetijski proizvodi	17,2	4,0	26,2	26,2
Industrijski proizvodi	18,7	---	16,3	17,0

Vir: Dabrowski, 1995, str. 9.

Vlada Solidarnosti je imela v tem času močno podporo ljudstva in to je bil verjetno tudi glavni razlog, da ji je uspelo izpeljati tako radikalne reforme v tako neugodnem trenutku. Makroekonomska stabilizacija je bila tako dosežena s številnimi inštrumenti, vključno s pozitivno obrestno mero, restriktivno fiskalno, monetarno ter dohodkovno politiko. Fiksen devizni tečaj je izničil inflacijska pričakovanja in vzbudil kredibilnost stabilizacijskega sistema. Istočasno je visoka devalvacija poljske valute ob že liberalizirani trgovini omogočila profitabilnost izvoza ter izboljšala stanje proračuna. Nevarnost dolgotrajne hiperinflacije je bila mimo, istočasna liberalizacija trga ter uvedba konvertibilne valute pa sta omogočili tudi tržno alokacijo ter prekinitev pomanjkanja dobrin. Poljska je bila tako prva, ki se je lotila tako obsežnih in radikalnih reform ter se tudi kot prva izklopala iz te najhujše recesije. Rast BDP-ja je na primer dosegla pozitivno vrednost že leta 1992 in tudi ostala pozitivna od takrat dalje (to prikazuje na strani 26 Slika1).

Slika 1: Letna rast BDP na Poljskem v letih 1991 – 2002

Vir: Statistični urad Poljske, 2005.

3.2.1.2. Institucionalne reforme

Vlada Mazowieckega je, kar se tiče institucionalnih reform, prejela že delno reformirano obliko gospodarstva. „Zakon o gospodarski dejavnosti” iz leta 1988 je sicer že začel uvajati pravilo ekonomske svobode ter pospešil oblikovanje privatnega sektorja. Po padcu režima je nova vlada nadaljevala reforme v tej smeri in tako liberizacijo in deregulacijo postavila za temelj ekonomske politike. Najpomembnejše od teh reform so:

- Ukinitve večine licenc in koncesij po sprejetju „Zakona o tujih investicijah”, ki je omogočil tudi svobodno udeležbo pri dobičku;
- Sprejetje protimonopolne zakonodaje in dekoncentracija industrijskega sektorja;
- Vpeljava carinske zakonodaje na podlagi EEC standardov;
- Ukinitve vseh oblik trgovine, ki ne temelji na tržni ekonomiji;
- Nadaljne prizadevanje za liberalizacijo cen;
- Obsežne reforme javnih financ in predstavitev novega proračunskega zakona;
- Ukinitve tradicije centralnega planiranja ter dodelitev višje mere neodvisnosti in odgovornosti državnim podjetjem;
- Sprejetje zakonodaje, ki omogoča komercializacijo ter demonopolizacijo zavarovalniškega sektorja;
- Likvidacija vseh oblik povezanih državnih podjetij, med njimi tudi konglomerata RSW „Prasa-Ksiazka-Ruch”, ki je pripadal bivši PZDP;
- Sprejetje „Zakona o nacionalnih investicijskih skladih” ter odprtje varšavske borze leta 1991;
- Pospeševanje privatizacije malih in srednjih podjetij ter priprave na privatizacijo velikih podjetij.

Od septembra 1989 do decembra 1991 je bilo tako vpeljanih kar nekaj institucionalnih reform, poleg katerih pa gre omeniti tudi zelo pomembni reformi bančnega sektorja in davčnega sistema.

Oblikovanje modernega bančnega sistema leta 1989 je prineslo kar nekaj sprememb. Nacionalna Banka Poljske (NBP) je prenehala opravljati komercialne aktivnosti in postala centralna banka. Postala je precej neodvisna, njena glavna naloga pa je bila krojenje monetarne politike. Postala je glaven steber makroekonomske stabilizacije, njeno funkcijo pa je leta 1997 institucionaliziral tudi Zakon o bančništvu. Komercialne aktivnosti so začele opravljati poslovne banke, ki so bile prav tako krepko prestrukturirane in pod temeljitim nadzorom centralne banke. Vlada je državne banke med tranzicijo tudi rekapitalizirala in odpravila problem t. i. slabih posojil, kar je prestrukturiralo njihov portfelj. Veliko privatnih bank je bilo formiranih v obdobju 1989-1991, precej od njih s tujimi investicijami. Velike internacionalne banke imajo danes v lasti večji del bančnega sektorja na Poljskem, vanj pa so vnesle veliko mero kvalitetne prakse in odpornosti.

Oblikovanje univerzalne in moderne davčne politike v vseh ekonomskih sektorjih se je prav tako pričelo leta 1989 (uvedba davka na dobiček), istočasno pa je vlada začela prakticirati načelo restriktivnosti znotraj davčne politike z ukinitvijo številnih davčnih olajšav itd. Druga stopnja prilagajanja davčnega sistema tržni ekonomiji pa je prinesla še uvedbo dohodnine leta 1992 ter uvedbo DDV-ja v letu 1993 (Kozarzewski, 2004, str. 7-8). Problem davčnega sistema v prehodnem obdobju je bila predvsem njegova netransparentnost in je tako s fiskalno konsolidacijo vnašal precejšnjo nestabilnost v tranzicijski proces. Fiskalna konsolidacija je bila problematična predvsem na strani proračunskih izdatkov, ker je postopek „šok terapije“ povzročil močne socialne pretrese in tako močno povečal število nezaposlenih ter število upokojencev.

3.2.1.3. Reforme socialne politike

Reforme socialne politike so se izkazale za izredno problematične v obdobju tranzicije in so doživele veliko popravkov in se nadaljevale tudi po končani tranziciji konec 90. let. Najpomembnejše med njimi so bile:

- Sprejetje novega „Zakona o zaposlovanju“, ki je ustvaril mrežo zaposlitvenih agencij in uvedel socialno podporo za nezaposlene. Kriteriji za dodeljevanje teh oblik pomoči so bili zelo liberalni, višina podpor pa previsoka. Zakonodaja je doživela popravke leta 1991, 1992 in leta 1994, večinoma s strožjimi kriteriji za dodelovanje podpor nezaposlenim, prilagajanjem prispevkov na stopnjo minimalne plače ter z omejitvijo prejetja podpore na 12 mesecev.
- „Zakon o skupinskem odpuščanju“ je omogočil podjetjem racionalizirati število zaposlenih in povečati učinkovitost, vendar pa je bilo podjetje v takem primeru obvezano plačati kompenzacijo izgube dohodka v višini trimesečne plače.
- Reforme pokojninskega sistema so se pričele z „Zakonom o pokojninski revalorizaciji“ oktobra 1991. Prva naloga tega zakona je bila ustvariti sorazmerje med dolžino delovnega obdobja in višino prispevkov v pokojninski sklad ter višino pokojninskih prejemkov. Druga naloga je bila indeksacija pokojninskih prejemkov

zaradi inflacije in to je postalo veliko fiskalno breme na izdatkovni strani proračuna. To breme je dodatno povečal tudi zelo liberalen kriterij za vstop v pokojninski sistem.

- Uvedba decentraliziranega sistema socialne pomoči revnim.
- Reforma sistema socialne pomoči družinam z nizkim in srednjim dohodkom.
- Nadomestilo za bolniško odsotnost je bilo opredeljeno v visini 80 % plače.

3.2.1.4. Privatizacija in restrukturiranje podjetij

Privatizacija

Poljska je imela na začetku privatizacijskega procesa dokaj veliko prednost pred ostalimi tranzicijskimi državami, saj kmetijstvo ni bilo kolektivizirano ter je tako v večini ostalo privatno, od leta 1982 naprej pa so socialistične ekonomske reforme omogočale tudi razvoj privatnega podjetniškega sektorja. Konec leta 1989 je bilo 23 % poljske delovne sile zaposlene v privatnem kmetijskem sektorju, čez 10 % delovne sile pa v nekmetijskem privatnem sektorju. Privatni sektor je tako leta 1989 predstavljal približno 30 % BDP-ja (Poland, 1995, str. 46-47).

„Zakon o privatizaciji državne lastnine” je bil sprejet julija 1990, konec istega leta pa se je začela prva stopnja obsežne privatizacije na Poljskem, katere namen je bil vseskozi poleg privatiziranja majhnih, srednjih in velikih državnih podjetij tudi njihovo dejansko prestrukturiranje. Prva stopnja se je dokaj neuspešno končala leta 1994, ko se je začela druga stopnja v obliki masovne privatizacije.

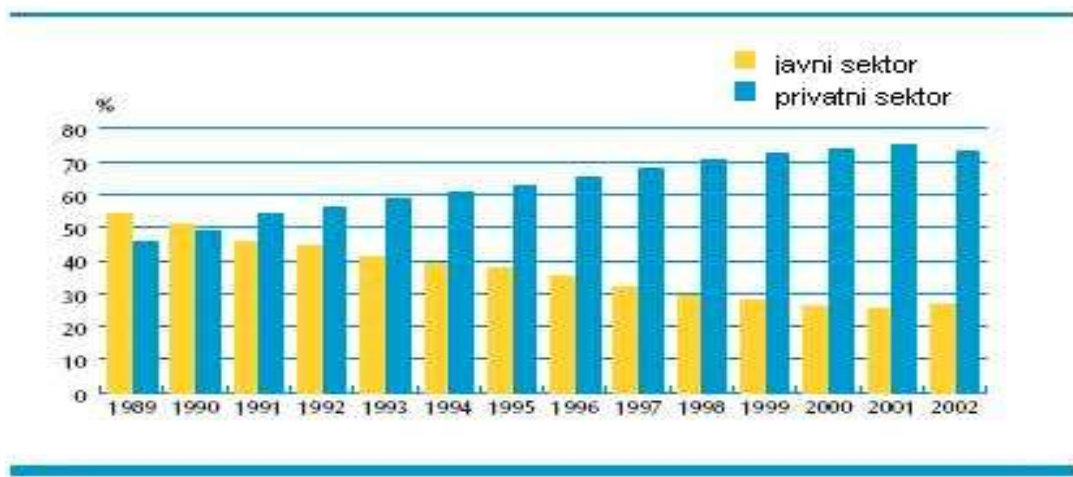
„Privatizacija preko likvidacije” je bila uporabljena kot pristop za privatizacijo majhnih in srednjih podjetij, vključevala pa je naslednje tri možnosti:

- Prodaja sredstev preko tenderja (javnega razpisa);
- Odkup s strani zaposlenih (employee buy-out);
- Združitev v joint-venture z zunanjimi investitorji.

Tako imenovana „mala privatizacija” je potekala v letih 1991 in 1992 in je tako dokaj hitro in uspešno privatizirala več kot 90 % omenjenega sektorja. Liberalizacija ekonomije pa je istočasno povzročila bliskovito nastajanje „*de novo*” privatnega sektorja, samo do konca leta 1993 je bilo na Poljskem že 1,8 milijona majhnih podjetij, število podjetij z več kot 5 zaposlenimi pa se je povzpelo na 66 000. Privatni sektor je tako predstavljal 60 % zaposlenosti ter 50 % BDP-ja. Razdelitev zaposlenosti med privatnim in javnim sektorjem v obdobju tranzicije prikazuje Slika 2 na naslednji strani.

Slika 2: Razmerje zaposlenosti v privatnem in javnem sektorju v letih 1990 - 2002

Vir: Gospodarka polska na przełomie wieków, 2005, str. 22.

Pri privatizaciji velikih državnih podjetij se je najpogosteje pojavljala tako imenovana kapitalna privatizacija. Prva faza te privatizacije je bila transformacija podjetja v delniško družbo s 100-odstotnim deležem lastništva državne zakladnice, druga faza pa ponudba delnic javnosti ali pogajanje o prodaji. Privatizacija velikih državnih podjetij je potekala zelo počasi (tudi zaradi zavlačevanja vlade) in vse do konca leta 1994 ni dosegla uspehov. Vlada je kot razlog neuspeha navedla zapletenost in dolgotrajnost tovrstne privatizacije ter kot rešitev problema sprožila proces masovne privatizacije leta 1995.

V prvi fazi privatizacije na Poljskem so nameravali v treh letih privatizirati vsaj 50 % državnih podjetij, morda celo okrog 80 %. Štiri leta in pol kasneje, decembra 1994, je bilo v privatizacijskem procesu transformiranih samo 36 % od obstoječih 8 441 državnih podjetij, več kot 500 le-teh pa je vlada le komercializirala in jih zadrževala v lasti državne zakladnice.

Druga faza privatizacije na Poljskem je dobila zeleno luč že leta 1993 z „Zakonom o nacionalnih investicijskih skladih“, vendar se je masovna privatizacija s prodajo vavčerjev začela šele leta 1995. Ponudbena stran te masovne privatizacije je bila več kot 500 državnih podjetij, povpraševalna stran pa 15 nacionalnih investicijskih skladov, ki so bili po pravni obliki delniške družbe. Poljski državljani so tako postali delničarji podjetij, vendar certifikatov niso mogli neposredno vlagati v podjetja. Zamenjava certifikatov za delnice sklada je potekala na varšavski borzi, skladi pa so bili tako avtomatično uvrščeni na ta trg.

Vsako podjetje, ki je bilo v tem privatizacijskem procesu, je imelo delnice razdeljene na tri dele (Praprotnik, 2002, str. 18):

- 60 % vrednosti osnovnega kapitala je bilo razdeljenega med sklade (vodilni sklad je postal večinski lastnik s 33 %, med ostale sklade je bilo razdeljenih 27 %);
- 15 % vrednosti osnovnega kapitala je bilo razdeljenega med zaposlene;

- 25 % pa je obdržala vlada v lasti državne zakladnice z namenom, da bi to premoženje uporabila v pokojninski reformi.

Po začetku procesa masovne privatizacije je na Poljskem obstajalo še nekaj več kot 5 000 državnih podjetij, vlada pa je ponovno zavlačevala potek privatizacije. Ob vsaki menjavi vlade se je pričelo ponovno ocenjevanje stanja in pristopov k privatizaciji, obenem pa je vlada hotela podjetja najprej komercializirati, potem pa jih je držala v lasti državnega sektorja. Obstajali so tudi drugi razlogi zavlačevanja, kot so nepoučenost in strah zaposlenih pred privatizacijo, bojazen pred prevlado tujega kapitala ter predvsem tudi zelo slabo finančno stanje večine tovrstnih podjetij. Vlada tudi kasneje ni kazala velike naklonjenosti do privatizacije, kar je Poljsko drago stalo, saj so privatizacijski prihodki zelo pomemben del proračunskih prihodkov.

Restrukturiranje podjetij

Reforma restrukturiranja podjetij je potekala vzporedno s privatizacijo, vendar razen pri restrukturiranju bančnega sektorja ni doživela velikih uspehov. V to reformo na začetku tranzicije ni bilo vloženega veliko truda, saj je vlada mislila, da bo državna podjetja restrukturirala samo okolje tržne ekonomije. Problem se je pojavil predvsem pri velikih podjetjih zaradi prevelikega zadolževanja pri bankah, kar je pripeljalo do nestabilnosti v bančnem sektorju. Večina večjih državnih podjetij tako v začetku tranzicije ni doživela prestrukturiranja in privatizacije, kar je pripeljalo do vedno večjih razlik v konkurenčnosti med privatnim in državnim sektorjem.

Podjetja so pričakovala odpis zakasnelih dolgov, kar je pripeljalo do poslabšanja fiskalne discipline. Vlada je prav tako izvajala protekcionizem z namenom zaščititi domača podjetja pred vdorom tuje konkurence. Problematične so bile tudi subvencije, ki niso bile le previsoke, temveč so bile tudi indirektno narave, kar je izjemno težko nadzorovati, obenem pa ne dosežejo velikega učinka. Vlada je tako večinoma ščitila podjetja pred konkurenčnimi silami namesto da bi promovirala prilagajanje podjetij na nove razmere.

3.2.2. POTEK MAKROEKONOMSKIH REFORM⁸

Najava ekonomskih problemov (80. leta)

Po ekonomskem polomu v letih 1979-1982 zaradi problema odplačevanja dolga je Poljska dosegla obdobje ekonomske rasti v letih 1983-1988. Zadolženost je še vedno ostajala velik problem in leta 1989 dosegla celih 40,8 milijard dolarjev.

---

⁸ Poglavje 2.2. povzeto po: Dabrowski, 1995, str. 17-28 (razen kjer je navedeno drugače).

Skozi celotna 80. leta je prevladovalo pomanjkanje potrošniških dobrin, ki ga je spremljala inflacija s povprečno letno stopnjo 15 %. Problemi v kmetijskem sektorju leta 1987 so vsesplošno pomanjkanje še zaostri, inflacija pa se je povzpela na 25 %.

Makroekonomska destabilizacija (1988 – 1989)

Leta 1988 je politična nestabilnost povzročila povečanje plač in že tako slabo ekonomsko stanje še poslabšala. Plače so se že leta 1987 povečale za več kot 80 %, od decembra 1987 do decembra 1988 pa so porasle za skoraj 150 %. Ne glede na dokaj dobre ekonomske rezultate leta 1988 je inflacija to leto dosegla rast 60 %, realni osebni dohodek je narasel za 14 %, rast BDP-ja pa je znašala 4 %.

Makroekonomska destabilizacija se je ekstremno poslabšala leta 1989, predvsem zaradi delne odstranitve administrativne kontrole nad cenami in plačami, kar je ob naraščanju plač in nižjem davku na dobiček povzročilo precejšnjo rast cen. To je zmanjšalo proračunske prihodke, povečalo proračunske izdatke in skupaj ustvarilo hitro rast proračunskega deficita in posledično še večjo rast cen. Plače so leta 1989 zrasle za 292 %, potrošniške cene pa za 251 %. Cene so proti koncu leta še intenzivneje naraščale, celo hitreje kot plače.

Inflacijo je začelo spremljati tudi večje število kreditov in zadolževanje podjetij, kar je povzročilo višanje obrestne mere, ki se je od 44 % v prvi četrtini leta povzpela na 104,4 % decembra 1989 (vendar je bila obrestna mera ves čas nižja od inflacije). Ponudba denarja (M2) je s 515-odstotno rastjo rasla hitreje kot povečevanje kreditov in povzročila devalvacijo zlota za več kot 1000 %.

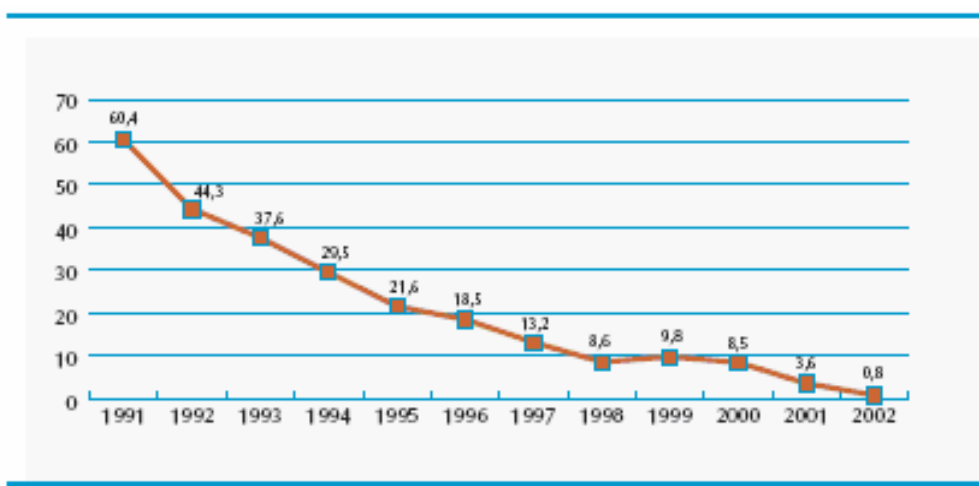
Visoka stopnja inflacije, negativna realna obrestna mera ter devalvacija zlota so povečali profitabilnost podjetij, ki so beležila 40-odstotno rast skozi leto 1989. Ne glede na to je pojav Tanzi efekta povzročil padec proračunskih prihodkov za 25 %. Rast plač je veliko prispevala k večjim proračunskim izdatkom in to je pripeljalo tudi do zmanjševanja subvencij in investicij, ki so se realno zmanjšale za približno 17 %. Padec realnih proračunskih izdatkov je znašal 5 %, vendar je bil padec na strani proračunskih prihodkov veliko večji. Proračunski deficit je naraščal z veliko hitrostjo in po polovici leta 1989 znašal 3 275 milijard zlotov, kar je znašalo več kot 30 % vseh državnih izdatkov. V drugi polovici leta se je rast proračunskega deficita umirila in konec leta je razmerje proti proračunskim izdatkom padlo na manj kot 10 %.

Makroekonomska destabilizacija je zaustavila ekonomsko rast, vendar rast BDP-ja je leta 1989 še vedno znašala +0,2 %. Izvoz je ostal v tem letu nespremenjen, vendar pa se je zaradi večjih internih potreb krepko povečal uvoz in povzročil nestabilnost plačilne bilance, katere stanje se je zmanjšalo z +1088 milijonov dolarjev v letu 1988 na +240 milijonov dolarjev leta 1989.

Prvi rezultati „šok terapije” (1990)

Liberalizacija cen in ponovna devalvacija zlota sta povzročili ponoven dvig cen v januarju 1990. Cene potrošniških dobrin in uslug so se povečale za 80 %, tovarniške cene za 110 %. Na splošno so v prvi četrtini leta 1990 cene potrošniških dobrin in uslug narasle za 132 %, v drugi četrtini leta pa so nato naraščale s povprečno mesečno stopnjo rasti 5,1 % (v tretji četrtini 3,3 %). Od februarja 1990 je CPI naraščal veliko hitreje kot PPI, kar je bila posledica dviga tistih cen, ki so bile še vedno pod administrativno kontrolo (cene energije). To razhajanje je povzročilo številne fenomene, še najbolj pomemben je bila velika razlika med obrestno mero in rastjo tovarniških cen. Primanjkljaji potrošniških in tovarniških dobrin so izginili že januarja, inflacija pa se je začela krepko zniževati v februarju in marcu 1990. Stopnjo inflacije v obdobju tranzicije spodaj prikazuje Slika 3.

Slika 3: Inflacija na Poljskem v letih 1991 – 2002 (v %)

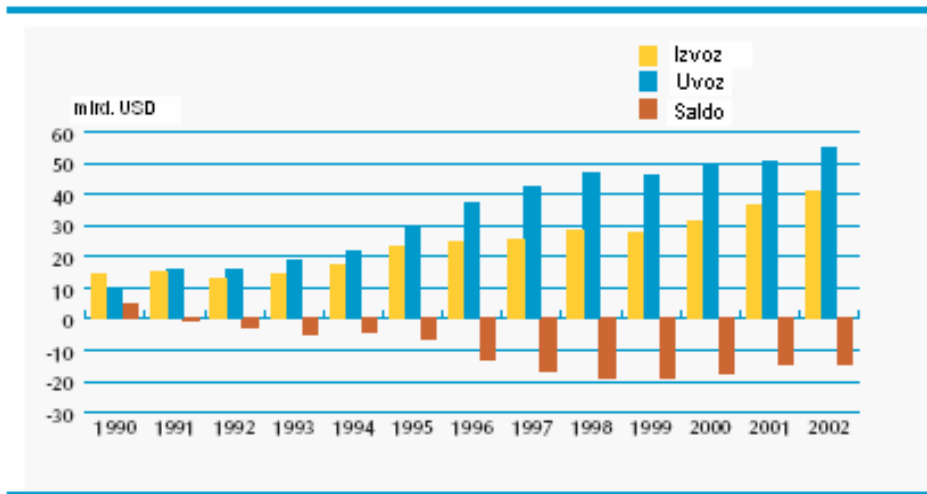
Vir: Gospodarka polska na przełomie wieków, 2005, str. 24.

Nadzorovanje rasti plač, visoka nominalna obrestna mera (432 % p.a. v januarju 1990) in rast cen so močno zmanjšali domače povpraševanje. To je povzročilo, da so se v prvi četrtini leta plače realno zmanjšale za približno 30 %, prav tako za 30 % pa se je zmanjšala tudi industrijska proizvodnja. Na drugi strani so padec domačega povpraševanja, realna deprecijacija zlota in liberalizacija zunanje trgovine povzročili veliko povečanje izvoza v konvertibilnih valutah (za 14 % v prvi polovici leta), ki ga je spremljal velik padec uvoza (od 20 do 30 %). To je sicer ublažilo udarec zmanjšanja industrijskega outputa, vendar je obenem tudi liberaliziralo restriktivno monetarno politiko s povečanjem ponudbe denarja, začevši od marca 1990. To je ob manjšem nadzoru rasti plač in ukinitvi večine carinskih dajatev ponovno obudilo inflacijo in cene potrošniških dobrin so v zadnji četrtini leta 1990 narasle za 15 %.

V drugi polovici leta je začelo domače povpraševanje močno naraščati, kar je ob apreciaciji zlota ter ukinitvi večine carinskih dajatev povzročilo, da je stopnja rasti uvoza konec leta 1990 že preraščala rast izvoza. To je samo v zadnjih dveh mesecih leta znižalo stanje plačilne

bilance za 670 milijonov dolarjev, vendar je kljub temu njeno stanje na koncu leta znašalo 2,2 milijarde dolarjev. Gledano na splošno, je bilo stanje zunanje trgovine v tem letu dobro in je tako povečalo devizne rezerve za 1,7 milijarde dolarjev, kar je okrepilo tudi položaj zlota. Stanje tekočega računa plačilne bilance v obdobju tranzicije spodaj prikazuje Slika 4.

Slika 4: Stanje tekočega računa plačilne bilance na Poljskem v letih 1990 – 2002

Vir: Gospodarka polska na przełomie wieków, 2005, str. 29.

Za podjetja je bila, finančno gledano, prva polovica leta zelo dobra, če seveda odštejemo padec outputa. Profitabilnost podjetij se je tako zaradi visoke inflacije, stanja deviznega tečaja in restriktivne dohodkovne politike povečala za približno 30 %. V drugi polovici leta je bila zgodba popolnoma drugačna. Odprava carinskih dajatev ter povečanje povpraševanja nista povečala proizvodnje (outputa), vendar pa se je ob povečevanju uvoza pojavila intenzivna oblika tuje konkurence. Liberalizacija nadzora nad rastjo plač pa je obenem povečala stroške podjetij in tako v celoti tudi zmanjšala njihovo profitabilnost.

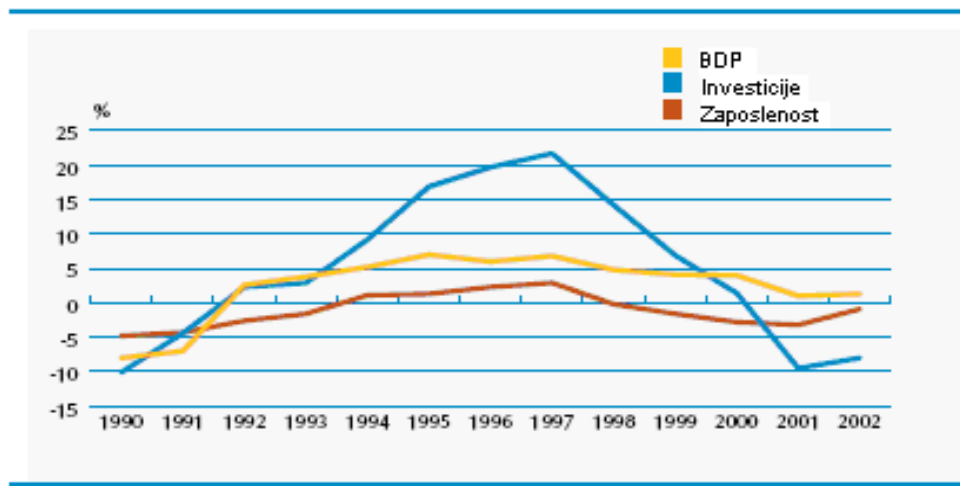
Dobro funkcioniranje podjetij ter padec inflacije v prvi polovici leta sta izboljšala tudi stanje proračuna. Proračunski prihodki so se realno povečali za 9 %, medtem ko je izdatkovna stran ostala na ravni iz leta 1989. To je po prvi polovici leta ustvarilo proračunski višek v višini 6,7 milijard zlotov (več kot 2 % BDP-ja v istem obdobju), vendar je ta na koncu leta znašal samo še 2,4 milijarde zlotov (manj kot 0,5 % BDP-ja).

Precejšen padec realnega dohodka ljudi ter dobro stanje proračuna sta igrala pomembno vlogo pri ustvarjanju nove vladne zakonodaje socialne varnosti. Ta zakonodaja je bila zasnovana zelo velikodušno, tako po kriterijih sprejemanja v sistem kot tudi po višini dodeljevanja pomoči (predvsem so to nadomestila za brezposelne, pokojnine ter invalidnine). Finančne posledice te zakonodaje v tem letu še niso prišle do izraza.

Program reform je v letu 1990 delno dosegel svoj namen, predvsem ob padcu ekonomske aktivnosti in potrošnje. Inflacija je s 640 % leta 1989 padla na 250 %, BDP in potrošnja sta se zmanjšala za 12 %, investicije pa so se prav tako zmanjšale, in sicer za 10 % (prepletanje

letnih stopenj rasti med BDP-jem, bruto investicijami ter zaposlenostjo spodaj prikazuje Slika 5). Ti podatki najverjetneje ne kažejo popolnoma realne slike ekonomskega stanja, ker ne vključujejo podatkov neregistrirane ekonomske aktivnosti, ki se je močno razcvetela v začetku 90. let.

Slika 5: Dinamika in prepletanje stopenj BDP, bruto investicij ter zaposlenosti v letih 1990 – 2002

Vir: Gospodarka polska na przełomie wieków, 2005, str. 28.

V sredini leta 1990 smo bili priča izjemno pomembnemu dogodku, kar se tiče poteka in obenem uspešnosti makroekonomske stabilizacije ter poljske tranzicije nasploh. Padec outputa v prvi polovici leta je presenetil voditelje reform in obenem povzročil veliko političnih trenj in tako tudi nezaupanje javnosti v Balcerowiczev program. Vlada je tako popustila pod javnopolitičnim pritiskom in začela reaktivirati nacionalno ekonomijo, kar je vodilo do številnih napak v makroekonomski politiki. Voditelji programa so takrat spregledali, da je bil padec outputa sicer lastnost vseh tranzicijskih ekonomij, in če pogledamo na ta problem sedaj iz zgodovinskega vidika, je bil padec proizvodnje na Poljskem celo najmanjši med vsemi tranzicijskimi državami.

Poslabšanje ekonomskega stanja (1991)

V prvih mesecih leta 1991 je inflacija še naprej naraščala, raven proizvodnje je padala, finančno stanje podjetij pa je bilo vse slabše. Razlogi za poslabšanje stanja so bili:

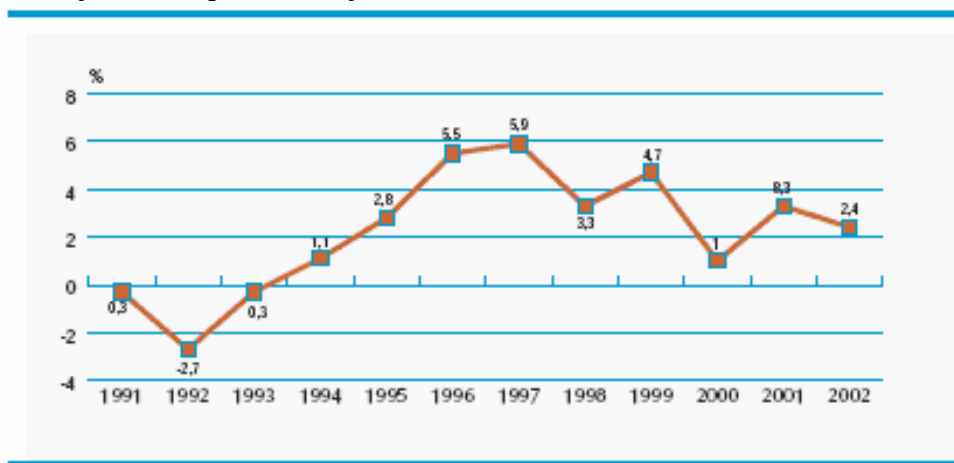
- Liberalizacija restriktivnih makroekonomskih politik v drugi polovici leta 1990;
- Zmanjšanje izvoza v bivše države članice CMEA zaradi uvedbe poravnave transakcij v konvertibilnih valutah;
- Sprememba političnih razmer po predsedniških volitvah jeseni 1990.

Zmaga Lecha Walense ter poraz predsednika vlade Tadeusza Mozowieckiego na predsedniških volitvah sta v podjetniškem sektorju povzročila pričakovanje liberalizacije

ekonomije in s tem poslabšanje finančne discipline. Podjetja so predvidevala znižanje obdavčenja na poviševanje plač (popiwek), lažji dostop do kreditov in devalvacijo zlota. Tak potek dogodkov bi jim potemtakem omogočil ob višjih stroških tudi povišanje cen, obenem pa so seveda pričakovala tudi povečanje povpraševanja. To je zamajalo kredibilnost tranzicijskega programa in že decembra 1990 je obrestna mera zrasla na 55 %, januarja 1991 pa na 70 %. Poslovne banke so znižale diskontno stopnjo, ohranil se je fiksni devizni tečaj, vse skupaj pa je vodilo do drastičnega znižanja izvoza, med drugim tudi zaradi povečanja domačih cen.

Znižanje davčne stopnje popiwka v drugi polovici leta 1990 je omogočalo podjetjem dodatno poviševanje plač, kar je januarja 1991 povzročilo dramatično povečanje njihovega fiskalnega bremena ob restriktivno-progresivni davčni politiki. Tudi državnim podjetjem so se povečale davčne obveznosti predvsem zaradi revalorizacije osnovnega kapitala leta 1991, ki bi sicer moral biti revaloriran že leto prej. Neto profitabilnost državnih podjetij je tako padla iz 10,6 % leta 1990 na – 1,3 % v letu 1991. Gibanje plač v obdobju tranzicije prikazuje Slika 6.

Slika 6: Gibanje realnih plač na Poljskem v letih 1991 – 2002

Vir: Gospodarka polska na przełomie wieków, 2005, str. 35.

Restriktivna makroekonomska politika je sovpadala z zmanjšanjem povpraševanja vzhodnoevropskih držav po poljskih proizvodih zaradi prevelikih stroškov. Poravnava transakcij v konvertibilnih valutah pa je povzročila tudi ukinitvev „skritih subvencij” za produkcijo izvoznih artiklov, ki so do takrat obstajale v sistemu transakcijske poravnave. Izvoz v bivše države članice CMEA se je tako zmanjšal za 50 %, močan padec vmesnega povpraševanja pa je še dodatno znižal raven proizvodnje. Podjetja so v letu 1990 ustvarila večjo količino zalog v pričakovanju ekonomskega okrevanja in povečanja povpraševanja. V letu 1991 se je situacija obrnila drugače in podjetja so bila prisiljena v prodajo zalog (tretjina celotnih prihodkov leta 1991 je bila ustvarjena s tem načinom prodaje). Ne glede na precejšnjo apreciacijo zlota (fiksni tečaj, uveden 1. januarja 1990, se je spremenil maja 1991 z devalvacijo zlota za 16,8 %) pa je izvoz v države izven bivšega bloka CMEA strmo naraščal (17,5 %), kar je ublažilo padec izvoza v vzhodnoevropske države. Uvoz pa se je na

drugi strani, ne glede na povišanje carinskih dajatev sredi leta 1991, povečeval še hitreje (46,9 %) in stanje plačilne bilance je padlo na +51 milijonov dolarjev, devizne rezerve pa so se znižale za 1,2 milijarde dolarjev.

Popiwek in visoki stroški jemanja kreditov sta bila ob padcu outputa glavna razloga za padec profitabilnosti podjetij, ki je v letu 1990 znašala 29 %, januarja 1991 pa je padla na 10 % ter se v naslednjih mesecih še dodatno zmanjševala. Težko finančno breme so podjetja reševala predvsem s prodajo zalog ter z oddajanjem in prodajo neoperativne lastnine novorastočim privatnim podjetjem. Veliko število podjetij (predvsem državna podjetja) je vzelo bančne kredite in s tem večinoma odplačevalo stare dolgove. Krediti so z visoko obrestno mero ne samo še poslabšali finančno stanje podjetij, temveč tudi povečali število slabih posojil bank ter povečali proračunski deficit zaradi rekapitalizacije predvsem državnih bank.

Podjetja so ob slabem finančnem stanju začela tudi odpuščati zaposlene in naraščati je začela brezposelnost, ki je konec leta 1990 znašala 6,3 %, leto kasneje pa že 11,8 % (dinamiko razvoja nezaposlenosti na naslednji strani prikazuje Slika 7). Posledično so se močno povečali tudi socialni izdatki, nova socialna zakonodaja pa je med drugimi omogočala predčasno upokožitev in drastično povečala število upokožencev (za 12 %). Tudi pokojnine so v povprečju leta 1991 realno narasle za 7 %, medtem ko so socialni izdatki za nezaposlene znašali kar 7,9 milijarde zlotov. Problem socialne politike tako ni bil zgolj velikodušno sprejemanje v sistem, ampak tudi zelo velikodušna raven prispevkov.

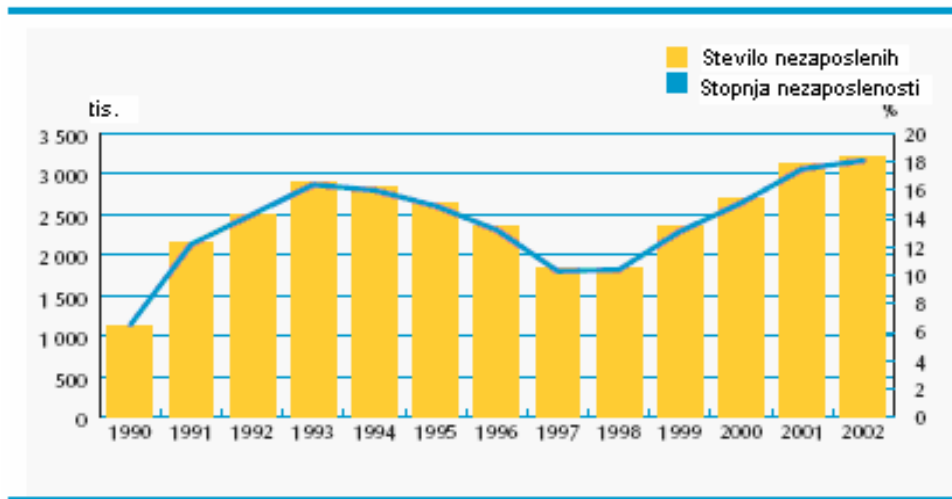
Realno so plače v prvih treh četrtinah leta 1991 padale, v zadnji četrtini pa le doživele prvo rast ter bile, gledano letno, 3 % višje kot v letu 1990. Razlog za to je bilo predvsem povečanje dohodkovnega dela proračuna, ki je bil poleg tega še indeksiran. Nemezden dohodek (*non-wage revenue*) je naraščal veliko hitreje (velik del tega je tudi nezabeleženega), predvsem zaradi neverjetno dinamične ekonomske aktivnosti majhnih privatnih podjetij. Raven proizvodnje je v letu 1991 padla za 12 %, rast BDP-ja za 7,6 %, potrošnja pa je kljub temu narasla za 3,3 %.

Inflacija je tudi v letu 1991 predstavljala kar precejšen problem in dosegala kar visoko stopnjo v vseh četrtinah leta (25 %; 11,7 %; 6,1 %; 9,8 %), CPI pa je znašal 60,4 %. To je dovoljevalo, da je NBP zniževala obrestno mero (znižanje na 59 % v maju, na 40 % v oktobru) in prenehala omejevati naraščanje količine kreditov.

Stanje proračuna se je tudi v letu 1991 še naprej izredno slabšalo. Padec prihodkov s strani podjetniških davkov na dobiček ni bil uspešno kompenziran s proračunskimi prihodki na račun ostalih davkov. Drug velik problem so bili naraščajoči socialni izdatki in proračunski deficit je znašal 31 milijard zlotov, kar je znašalo 3,8 % BDP-ja. Stanje centralnega proračuna se je v tem letu spremenilo tudi zaradi javnofinančnih reform, ki so proračune lokalnih vlad ločile od centralnega. Javnofinančni primankljaj je tako znašal 14,6 milijard zlotov (1,8 % BDP-ja).

Slika 7: Število in stopnja brezposelnosti na Poljskem v letih 1990 – 2002

Vir: Gospodarka polska na prelomie wieków, 2005, str. 34.

Pričetek ekonomske rasti (1992 – 1994)

V tem obdobju je raven proizvodnje le začela naraščati, stopnja ekonomske aktivnosti pa je bila odvisna od dveh nasprotujočih si trendov: hitro rastočim privatnim sektorjem (20-30 % rast p. a.) ter dokaj nekonkurenčnim državnim sektorjem. Ekonomsko okrevanje so v tem obdobju omogočili štirje glavni dejavniki:

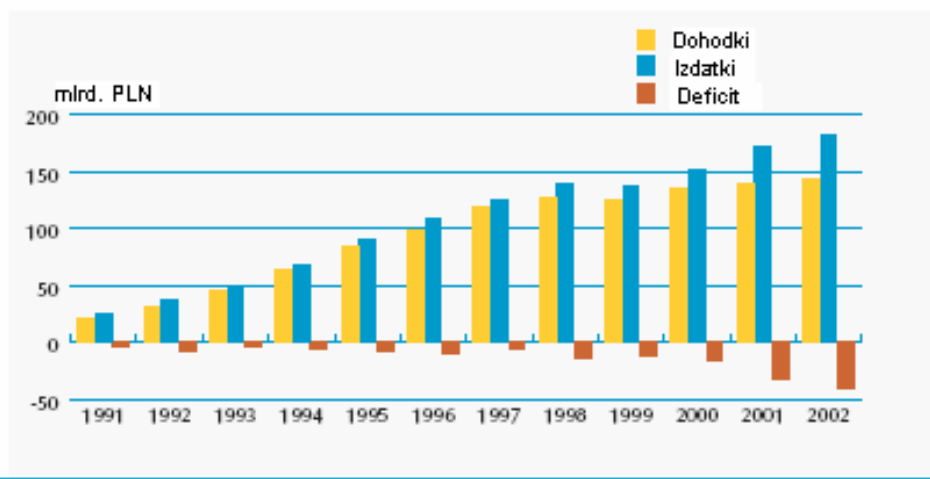
- Oživitev vmesnega povpraševanja po tem, ko so se podjetja v večji meri že znebila odvečnih zalog;
- Uspešna privatizacija majhnih podjetij in bliskovit razvoj „*de novo*“ privatnega sektorja, ki se je hitro in uspešno začel prilagajati razmeram tržne ekonomije;
- Povečanje potrošniškega povpraševanja ob dodatnem povečanju proračunskih izdatkov;
- Nadomestitev nekaterih uvoznih produktov z domačo proizvodnjo, predvsem zaradi povišanja carinskih dajatev.

Profitabilnost podjetij je v letu 1992 še naprej padala, ne glede na končno doseženo rast proizvodnje ter delno državno protekcijo pred tujo konkurenco. Tako stanje so povzročili predvsem visoki stroški servisiranja kreditov ter padec prihodkov podjetij na račun prodanega inventarja v obdobju 1990 – 1991. Počasnejša rast plač pa je znižala davek na poviševanje plač, prav tako so bile zmanjšane dividende, ki so predstavljale izjemno finančno breme državnim podjetjem v letu 1991. Letno povprečje profitabilnosti podjetij je torej v letu 1992 znašalo 2,2 % (4,8 % v letu 1991).

Socialni izdatki so postajali velik problem državnega proračuna, predvsem zaradi hitro naraščajoče brezposelnosti (13,6 % konec leta 1992) ter velikega povečanja števila upokojencev. Stanje proračuna pa je zelo bremenilo tudi servisiranje javnega dolga. Uvedba

dohodnine leta 1992 je delno ublažila padec proračunskih prihodkov iz davka na dobiček, povečanje potrošnje pa je povečalo prihodke iz indirektnih davkov ter carinskih dajatev. Kakorkoli že, izdatkovna stran centralnega proračuna je bila še vedno veliko višja od prihodkovne in proračunski deficit je v letu 1992 znašal 69,1 milijarde zlotov (več kot 6 % BDP-ja). Deficit celotnega javnega sektorja je bil malce nižji in je znašal 56,2 milijarde zlotov (leta 1991 je znašal 14,6 milijarde zlotov in predstavljal približno 1,8 % BDP-ja). Poslabšanje stanja državnega proračuna leta 1992 prikazuje Slika 8.

Slika 8: Stanje državnega proračuna na Poljskem v letih 1990 – 2002

Vir: Gospodarka polska na przełomie wieków, 2005, str. 26.

Ponovna devalvacija zlota v marcu 1992, naraščanje denarne ponudbe ter velik deficit, v veliki meri financiran s strani NBP, so zavirali padanje inflacije. Indeks cen potrošnih dobrin (CPI) je znašal 45,3 % (letno povprečje). Ne glede na devalvacijo zlota je Poljska zmanjšala rast izvoza na manj kot 10 %, uvoz pa se je zmanjšal za 6 %. Trgovinska bilanca je dosegla višek v višini 512 milijonov dolarjev, rase pa so tudi devizne rezerve in konec leta 1992 znašale 4,1 milijarde dolarjev.

Rast proizvodnje in višji izdatki javnega sektorja so leta 1992 končno le omogočili ekonomsko rast. BDP je zrastle za 1,5 %, potrošnja za 5 %, investicije pa za nekaj manj kot 3 %. Naraščajoči trend se je podobno nadaljeval tudi v letu 1993 (3,8 %; 5,1 %; 2,2 %). Naraščajoči trend pa v letu 1993 ni veljal za stanje zunanje trgovine. Izvoz se je v tem letu zmanjšal za 3 %, uvoz pa povečal za skoraj 18 %. Ta obrat so povzročili:

- Stopnja „crawling peg“ devalvacije marca 1992 je bila veliko manjša kot povišanje cen, kar je zmanjšalo izvozno ter povečalo uvozno profitabilnost (čeprav je bil ta trend zmanjššan tudi s povišanjem carinskih dajatev);
- Slabo ekonomsko stanje na Zahodu;
- Povečanje domačega povpraševanja.

Razmere torej niso bile naklonjene izvozni aktivnosti in avgusta 1993 je zlot ponovno

devalviral. Stanje trgovinske bilance je močno padlo na -2,3 milijarde dolarjev, stanje deviznih rezerv pa je presenetljivo ostalo popolnoma nespremenjeno. Do tega izjemnega pojava je prišlo zaradi povečanja privatnih transferjev in nakupov deviz v menjalnicah ter bliskovitega razvoja neregistriranega izvoza ob mejah z Nemčijo in bivšimi sovjetskimi republikami. Številni nakupi ruskih „turistov“ so najverjetneje ustvarili naraščajočo potrebo po „uradnem“ uvozu. V zvezi s tem statistični podatki tako kažejo samo stanje uvoza, ne pa tudi deleža, ki so ga odnesli državljani bivše Sovjetske zveze. Poljska je tako dobila vlogo posrednika trgovine med Vzhodom in Zahodom.

Ekonomska rast je izboljšala tudi stanje podjetij, katerih profitabilnost je zrasla za 0,7 odstotne točke, vendar je to le minimalno vplivalo na povečanje proračunskih prihodkov. Ti so se povečali predvsem na račun dohodnine, DDV-ja, trošarin (vpeljene sredi leta 1993) ter carinskih dajatev. Izdatkovna stran proračuna se je leta 1993 tudi izboljšala, predvsem zaradi omejevanja stopnje indeksacije plač in ustavitve naraščanja števila upokojujencev. Izdatki, povezani s socialno pomočjo nezaposlenim, pa so še vedno naraščali in brezposelnost je konec leta dosegla že 16,4 %. Vse večji problem je postajalo servisiranje javnega dolga, ki je predstavljal 54,9 % BDP-ja (56,4 % v letu 1992). Na splošno se je stanje centralnega proračuna v letu 1993 izboljšalo, njegov deficit pa je znašal 43 milijarde zlotov (2,8 % BDP-ja), deficit celotnega javnega sektorja se ni spremenil (glede na delež BDP-ja). Inflacija se je v tem letu prav tako zniževala, indeks cen potrošnih dobrin pa je narasel za 36,9 % (letno povprečje).

Nasprotno od dokaj uspešne davčne reforme v dotedanem procesu tranzicije je konsolidacija proračunskih izdatkov potekala počasneje. To sta pogojevala narava fiskalnega instrumenta in močni socialni pretresi v obdobju gospodarske stabilizacije. Fiskalna politika se je osredotočila predvsem na razgradnjo obstoječega sistema subvencioniranja državnih podjetij, pri čemer ji je pomagal tudi proces lastninske preobrazbe domačega gospodarstva. Delež subvencij je leta 1989 znašal 12,9 % BDP, leta 1994 pa samo še 2,2 % BDP. Naraščanje recesijskih stroškov stabilizacije je zahtevalo tudi širitev socialne mreže in s tem povečanje socialnih izdatkov in transferjev, ki so v letu 1994 predstavljali več kot 20 % BDP (tri četrtine so predstavljali izdatki za pokojnine) (Cene in plače – Slovenija in Poljska, 1997, str. 16).

Leto 1994 je samo še nadaljevalo naraščajoči trend z naraščajočo ravnjo proizvodnje (12 %), rastjo BDP-ja (5 %), potrošnje (približno 3 %) ter rastjo investicij (8 %). Plače so se v povprečju realno povečale za 1,7 %, pokojnine za 3 %, zaustavljena pa je bila tudi rast brezposelnosti. Izboljšanje stanja na tujih trgih je izboljšalo tudi stanje izvoza, ki se je povečal za 25 %. Inflacija se je v tem letu prav tako zniževala, indeks cen potrošnih dobrin pa je narasel za 36,9 % (letno povprečje).

Precej se je izboljšalo tudi finančno stanje podjetij, katerih profitna stopnja je narasla za 5,1 % (neto 2,3 %). Stanje proračuna je ostalo dokaj nespremenjeno, indeks cen potrošnih dobrin je narasel za 33,3 % (letno povprečje).

Nadaljnji ekonomski razvoj

Za Poljsko je v obdobju 1995-1997 značilna hitra gospodarska rast z močno rastjo zasebnih investicij in potrošnje, vendar pa se je zaradi realne apreciacije domače valute poslabšalo tudi ravnotežje na tekočem računu plačilne bilance (Zunanje neravnovesje in ekonomska politika v obdobju tranzicije, 1999, str. 23).

Povečevanje primanjkljaja na tekočem računu plačilne bilance z vidika financiranja na začetku ni vzbujalo skrbi, saj so ga spremljali močni kapitalski pritoki iz tujine. Obenem je naraščal obseg deviznih rezerv, ugodno pa so na tuje vlagatelje vplivali tudi indikatorji zadolženosti in makroekonomske stabilnosti. Primanjkljaj tekočega računa je leta 1997 znašal le dobre 3 % BDP (4,3 milijarde dolarjev). NBP se je tako v drugi polovici leta 1997 odločila za restriktivnejšo monetarno politiko in avgusta istega leta dvignila sicer že tako visoke obrestne mere glede na inflacijo. Restriktivna monetarna politika se je nadaljevala tudi v letu 1998, ko je diskontna stopnja znašala 23,5 %, povprečna letna rast cen proizvajalcev pa le 6,5 %. Restriktivno politiko centralne banke je v tem obdobju spremljala tudi restriktivnejša fiskalna politika, katere glavni cilj je bil umiriti močno domače povpraševanje.

Restriktivnost ekonomskih politik je umirila gospodarsko rast na Poljskem, saj se je BDP v letu 1998 realno povečal le za 4,8 %, kar je bistveno manj kot v preteklih letih. Umirjevanje ekonomske rasti se je nadaljevalo tudi v letu 1999, ko je realna rast BDP znašala 4,1 %. Na upočasnitev gospodarske rasti so tako vplivali domači in mednarodni ekonomski dogodki, najpomembnejši med njimi pa so:

- Šibkejša domača povpraševanja zaradi restriktivne denarne in javnofinančne politike (negativno delovanje visoke obrestne mere, oslABLJENA rast plač in neugodna pričakovanja domačih gospodarskih subjektov).
- Padec tujega povpraševanja zaradi pojava azijske in ruske finančne krize, ki je Poljsko prizadela tako neposredno (izguba trgov v Rusiji in Ukrajini), kot tudi posredno preko Evropske Unije, kamor je bilo usmerjenega nekaj manj kot 70 % poljskega izvoza (Varga, 1999, str. 42).
- Slaba izvozna konkurenčnost zaradi nadaljnje krepitve poljskega zlota.

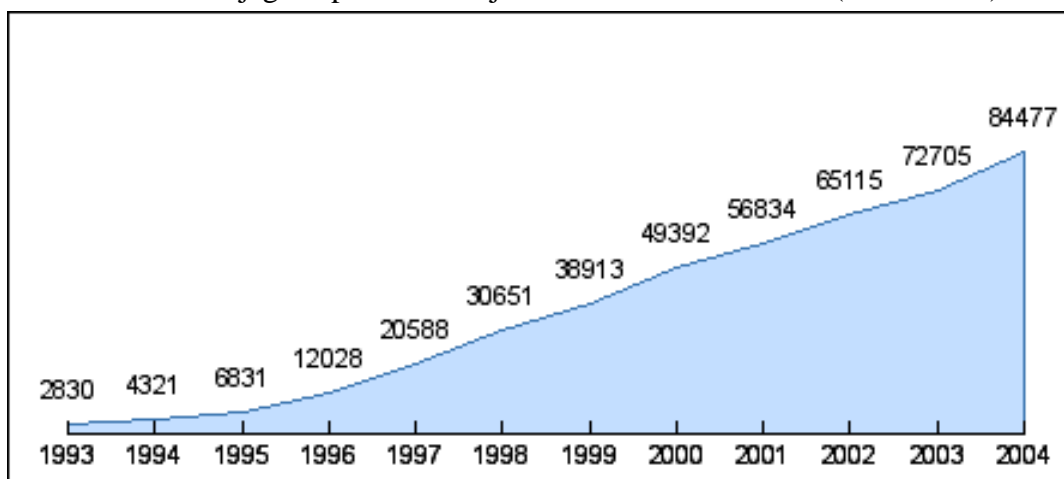
Restriktivnost ekonomskih politik je tako uspešno oslabila domača povpraševanja, kar je ugodno vplivalo na rast primanjkljaja tekočega računa plačilne bilance, vendar se je ta ob šibkejši rasti trgovinskih partnerk in apreciaciji domače valute leta 1998 kljub temu povečal glede na leto poprej. Slabši gospodarski rezultati pa so kljub temu liberalizirali restriktivnost monetarnih oblasti, ki so začele zniževati obrestne mere (diskontna stopnja je bila do konca januarja 1999 znižana že na 15,5 %) (Podkaminer, 1999, str. 57-58).

Poljska je tako sredi devetdesetih let beležila velike ekonomske uspehe in po stopnji gospodarske rasti postala ena od vodilnih držav celo v svetovnem merilu, saj je rast BDP-ja v

obdobju 1994-1998 znašala 6 %, svetovna pa 3,6 % (CMSR, 2002). Od leta 1995 so začele bliskovito naraščati tudi neposredne tuje naložbe, ki so leta 2002 znašale že približno 6 milijard dolarjev, njihova celotna vrednost je v obdobju 1990-2002 znašala 66 milijard dolarjev (PAIIZ, 2005). Stanje neposrednih tujih naložb spodaj prikazujeta Slika 9 in Slika 10.

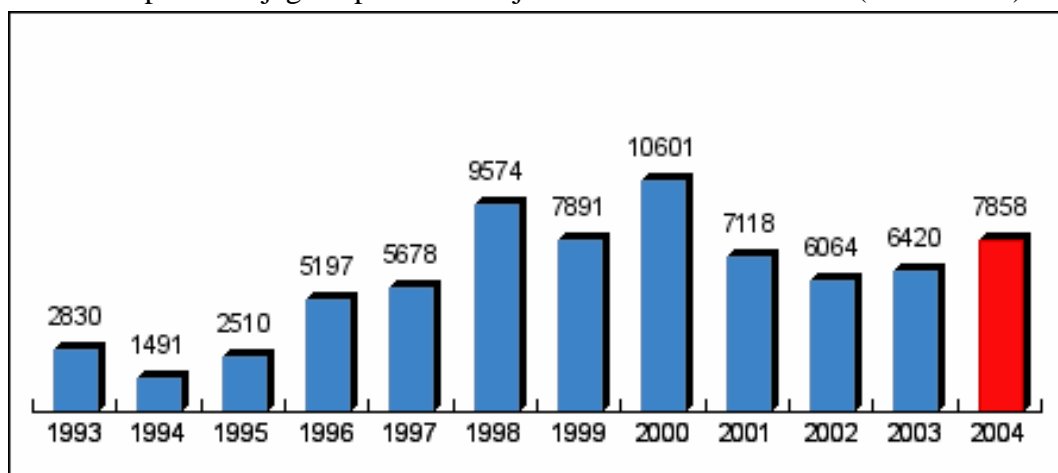
Delež privatnega sektorja je kljub počasni privatizaciji rasel od 18 % leta 1989, preko 39 % leta 1995 do 70 % leta 1999. Večji problem je bilo prestrukturiranje poljskega kmetijstva, predvsem zaradi njegove značilne strukture in velikega družbenega in političnega vpliva. Konec leta 1999 je 27,4 % zaposlenih odpadlo na kmetijstvo (le 22,1 % v industriji), vendar pa je njegov delež v BDP leta 2000 predstavljal le 3,3 % (Predstavništvo Evropske komisije v Sloveniji, 2005). Delež industrije se je s 35 % leta 1992 znižal na približno 28 % v letu 1999, istočasno pa je naraščal delež storitvenega sektorja (več kot 60 % leta 2000) (Danylevska, 2002, str. 6).

Slika 9: Kumulativa tujega kapitala na Poljskem v letih 1993 – 2004 (v mio USD)

Vir: PAIIZ, 2005.

Slika 10: Letni pritoki tujega kapitala na Poljskem v letih 1993 – 2004 (v mio USD)

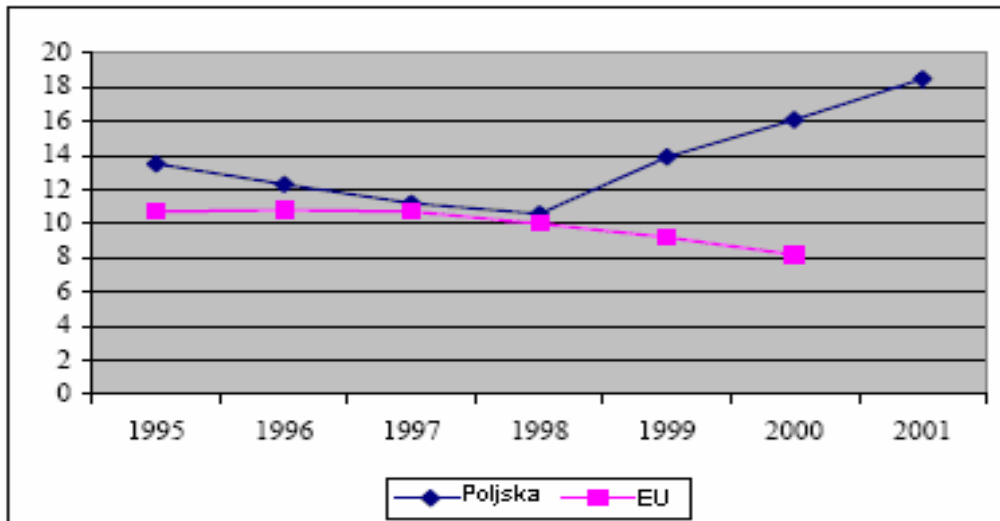

Vir: PAIIZ, 2005.

Konec 90. let je nato Poljska doživela precejšen zastoj v ekonomskem razvoju, na katerega so vplivali tudi zgoraj navedeni razlogi. Rast bruto domačega proizvoda se je začela zmanjševati in leta 2001 padla celo na 1,0 %. Istočasno je začel naraščati tudi proračunski deficit, ki je leta 2001 predstavljal že kar 5,5 % BDP (2,6 % leta 1998). Povečeval se je tudi primanjkljaj na tekočem računu plačilne bilance, ki je leta 1999 predstavljal kar 7,5 % BDP (to stanje se je začelo kasneje izboljševati in leta 2001 je predstavljal 4,1 % BDP). Stopnjo nezaposlenosti je Poljska uspela stabilizirati sredi 90. let, tedaj pa se je stanje na trgu dela zopet zaostri. Brezposelnost je začela ponovno naraščati leta 1999 (13,1 %) in postala kasneje celo najvišja v Evropi (leta 2003 naj bi dosegla že 20,6 %). Eden največjih razlogov za ustavitev gospodarske rasti v teh letih je bil verjetno padec konkurenčnosti poljske industrije. Restrukturiranje podjetij je bilo ob zavlačevanju v procesu privatizacije dokaj zanemarjeno in tako je še vedno dominirala težka industrija in obstoj nekaterih državnih monopolov (telekomunikacije), medtem ko so ostale tranzicijske države že uspešno razvijale svoja gospodarstva na osnovi znanja (Kochanowicz, 2005, str. 10-11). Izredno visoko stopnjo brezposelnosti in primerjavo le-te z ostalimi državami in povprečji prikazuje spodaj Slika 11, na kateri se lepo vidi tudi veliko poslabšanje stanja na trgu dela konec 90. let.

Kljub vsemu je Poljski uspelo premagati nekatere ekonomske težave in je tako začela ponovno beležiti večjo gospodarsko rast od leta 2003 naprej. Istočasno so potekale tudi obsežne priprave na vstop v Evropsko Unijo.

Slika 11: Primerjava stopnje nezaposlenosti med Poljsko in EU v letih 1995-2001

Vir: Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006, 2003, str. 24.

3.3. POLJSKA IN NJEN VSTOP V EVROPSKO UNIJO

Poljska je podpisala pristopni sporazum že leta 1991, prošnjo za članstvo pa je vložila leta 1994. Uradno so se pristopna pogajanja začela po ugotovitvi Komisije leta 1998, da Poljska izpolnjuje kopenhagenska politična merila. Med kandidatki je bila Poljska daleč največja država z največ prebivalci. Poljski politični vrh je proti koncu pogajanj ustvaril precej

dramatično vzdušje, vendar so se pogajanja uspešno zaključila 13. decembra 2002. V Atenah je 16. aprila podpisala Pogodbo o pristopu k EU in tako 1. maja 2004 postala njena polnovredna članica (Predstavništvo Evropske komisije v Sloveniji, 2005).

V procesu priprav na vstop v EU, še posebej v zadnji fazi, je imela Poljska precej težav. Glavni strateški cilji ekonomske politike so bili:

- Vrnitev na vsaj 5-odstotno letno rast BDP-ja do časa vstopa v EU;
- Aktivacija trga dela in povečevanje zaposlenosti;
- Efektivna uporaba evropskih skladov za razvoj države.

Poti do realizacije strateških ciljev pa se je Poljska lotila s številnimi aktivnostmi, ki v večji meri ostajajo aktualne tudi po vstopu v EU (Državni urad Poljske, 2005; SBRA, 2003):

- Spodbujanje podjetništva in s tem zmanjševanje stopnje nezaposlenosti;
- Promoviranje zaposlovanja in omejevanje revščine;
- Spodbujanje inovativnosti;
- Razvijanje infrastrukture (problematična je predvsem razvitost osnovne tehnične infrastrukture);
- Osnovanje gospodarstva na znanju, pri čemer ima Poljska težave z osvajanjem obstoječe tehnologije;
- Spodbujanje in pomoč pri regionalnem in lokalnem razvoju ob upoštevanju različnih razvojnih stopenj in primerjalnih prednosti;
- Izboljševanje učinkovitosti javnih ustanov;
- Efektivna uporaba razvojnih skladov Evropske Unije;
- Restrukturiranje in privatizacija ostalih državnih podjetij.

3.4. EKONOMSKI REZULTATI V LETU 2004

Poljska je v letu 2004 zabeležila izjemne ekonomske uspehe, pri čemer ima veliko zaslug tudi njen vstop v EU. Gospodarska rast se je še bolj okrepila in znašala 5,4 %, kar je za 1,6 odstotne točke več kot leta 2003. Na gospodarsko rast je vplival predvsem izvoz, rast domače potrošnje je znašala 2,8 %. Povečal se je tudi obseg investicij, ki je leta 2004 zrasel za 5,1 %.

Rast industrijske proizvodnje je znašala 11,6 %, medletna inflacija v decembru pa 3,5 %. V primerjavi z letom 2003 je prišlo do številnih podražitev, razlog za relativno visoko inflacijo pa so predvsem spremembe cen po vstopu Poljske v EU in povišanje cen surovin na svetovnih trgih. Obrestne mere v višini 6,5 % NBP ohranja nespremenjene.

Relativno visoka gospodarska rast in močan zlot omejujeta rast javnega dolga, ki je bil konec leta 2004 nižji od 51 % BDP. Močno se je okrepil tudi izvoz, ki je rasel celo najhitreje v primerjavi z ostalimi članicami EU. Povečal se je kar za 27 %, uvoz pa za 19 % (saldo

blagovne menjave je znašal 11,5 milijarde evrov).

Leto 2004 je bilo zelo uspešno tudi za poljska podjetja, katerih čisti dobiček je predstavljal 7 % BDP (trikrat več kot v letu 2003), njihovi prihodki pa so se povečali za 16,4 %. Zahvaljujoč hitri gospodarski rasti in dobremu stanju podjetij se je pričela zniževati tudi stopnja nezaposlenosti, ki pa je še vedno znašala konec leta 19 %. Povečala se je tudi produktivnost in preseгла 50 % povprečja EU, kar zagotavlja dobro konkurenčno pozicijo podjetij, saj povprečna plača na Poljskem znaša le 20-25 % plače v Zahodni Evropi.

Krepko so v letu 2004 narasle tudi tuje naložbe, vlada pa je tudi nadaljevala s prodajo državnih podjetij. Za nekaj manj kot dve milijardi evrov je vlada v letu 2004 prodala 38,5-odstotni delež največje poljske banke PKO PB, kar je bila tudi največja privatizacija v tem delu Evrope (Veleposlaništvo Republike Poljske, 2005).

SKLEP

Poljska je s priključitvijo v EU uspešno zaključila tranzicijsko obdobje in ima danes tudi eno najhitreje rastočih ekonomij v tem delu Evrope. Pot do demokracije in uveljavljene tržne ekonomije je bila izjemno težka in dolga, vendar sta bojevitost in enotnost poljskega naroda vendarle premagali te ovire. V obdobju komunizma je poljski narod pokazal neverjetno brezkompromisno željo po demokraciji, ki si jo je delavski razred skozi sindikat Solidarnost leta 1989 tudi izboril. Te velik korak je poleg bojevitega delavskega razreda omogočila tudi cerkev, ki je s svojim izredno specifičnim in tradicionalnim družbenim položajem opravljala povezovalno vlogo in omogočila kompakten upor ljudstva.

V obdobju tranzicije je Poljska doživela podobne ekonomske posledice kot večina ostalih tranzicijskih ekonomij. Na začetku tega obdobja je Poljsko pestilo predvsem veliko pomanjkanje potrošniških dobrin, ogromen tuji dolg in hiperinflacija, sledila pa je tudi izguba številnih trgov v Vzhodni Evropi, kar je pripeljalo tudi do hudega padca BDP ter visoke stopnje brezposelnosti. Zmanjšana agregatna ponudba in povpraševanje pa sta nato vodili do vsesplošne stagnacije tranzicijskih gospodarstev. Poljska se je nato lotila obsežnih gospodarskih reform pod okriljem Balcerowiczeve »šok terapije«, kar je bilo izvedljivo zgolj zaradi zaupanja ljudstva v program Solidarnosti. Zelo ostra oblika reform je začela kasneje med ljudmi povzročati vse večje nezadovoljstvo, kar je povzročilo številne menjave političnih vodstev in precej usodno nestabilnost tranzicijskega programa. Reforme na Poljskem so kljub temu dosegle svoj namen in pozitivne rezultate, vendar je bila cena veliko višja.

Zaradi preusmerjanja trgovine na trge EU (še posebej po ruski in azijski finančni krizi leta 1998) je bila Poljska prisiljena v prestrukturiranje svojega gospodarstva. Podjetja je bilo potrebno tudi lastninsko preoblikovati, kajti to je bil edini način, da podjetja postanejo konkurenčna in dovolj učinkovita na evropskem trgu. Vlada je privatizacijo precej zavlačevala (še posebej v večjih državnih podjetjih), vendar je ta proces kljub problemom

doživel velik napredek v zadnjih nekaj letih. Prestrukturiranje je velikokrat povzročilo zmanjševanje števila zaposlenih, vdor tujega kapitala pa je podjetjem omogočal boljše znanje in tehnologijo. Brezposelnost je zaradi vsesplošne stagnacije gospodarstva in prestrukturiranja podjetij postala velik problem, država pa ga je skušala reševati s predčasnimi upokojevanji, pospeševanjem podjetništva, javnih del in pa predvsem z zelo radodarnimi socialnimi prispevki. Socialni izdatki so v devetdesetih letih dosegali vrtooglave višine in krepko povečevali proračunski deficit. Izdatki za socialno varnost so se nato stabilizirali konec prejšnjega desetletja, predvsem zaradi zelo uspešne pokojninske reforme. Največji problem poljske ekonomije je danes predvsem visoka brezposelnost ter stanje proračuna, večino ostalih ekonomskih indikatorjev pa je Poljska, zaradi priključitve v EU, spravila na primerno raven. Tudi servisiranje tujega dolga danes ne predstavlja več večjega problema.

Po petnajstih letih ekonomskih in političnih reform je Poljska postala eno izmed najmočnejših gospodarstev v Srednji Evropi. Članstvo v NATO, OECD in v EU je velika prednost pri spodbujanju tujih naložb ter je po mnenju tujih investorjev tudi utrdilo položaj Poljske kot zanesljivega in dobrega partnerja na področju gospodarstva.

LITERATURA

1. Bled spomin na Solidarnost. Delo, Ljubljana, 9.4.2005.
2. Bujak A., Maliński M.: Janez Pavel II. Ljubljana : Ognjišče, 1982. 192 str.
3. Conte Arthur: Jalta – Delitev sveta. Ljubljana : Založba Borec, 1969. 387 str.
4. Courtois Stephane et al.: Črna knjiga komunizma. Zločini, teror in zatiranje. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999. 973 str.
5. Danylevska Nataliya: Finančni trgi v državah Centralne in Vzhodne Evrope. Diplomsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2002. 50 str.
6. Dąbrowski Marek et al.: Fiscal Policy in Poland under Transition. Warszawa : Center for Social & Economic Research, 1995. 63 str.
7. Domarańczyk Zbigniew: 100 dni Mazowieckiego. Warszawa : Wydawnictwo Andrzej Bonarski, 1990. 352 str.
8. Dubiński Krzysztof: Magdalena. Transakcja epoki. Warszawa : Sylwa, 1990. 220 str.
9. Garton Ash Timothy: Čarobna svetilka. Revolucija leta 1989. Ljubljana : Študentska organizacija Univerze, Študentska založba, 1999. 163 str.
10. Holzer Jerzy: Solidarność 1980 – 1981. Warszawa : Omnipress, 1990. 369 str.
11. Janowski Karol Boromeusz: Polska. Rok 1989. W kręgu refleksji nad zmianą polityczną. Kielce : Wyd. Zarządzania i Administracji WSP Kielce, 1998. 347 str.
12. Kałuża Roman: Polska. Wybory '89. Warszawa : Wydawnictwo Andrzej Bonarski, 1989. 310 str.
13. Kochanowicz Jacek, Kozarzewski Piotr, Woodward Richard: Understanding Reform. The Case of Poland. Warszawa : Center for Social & Economic Research, 2005. 106 str.
14. Kozarzewski Piotr, Radziwiłł Artur, Walewski Mateusz: Poland. Macroeconomic Consensus and Microeconomic Liberalization. Warszawa : Center for Social & Economic

- Research, 2004. 21 str.
15. Kriza pod železnim pokrovom. Pota Poljske II. Ljubljana : Komunist, 1982. 370 str.
  16. Lopiński Maciej, Moskit Marcin, Wilk Mariusz: Konspira: Solidarity Underground. Berkeley : University of California Press, 1990. 281 str.
  17. Luxemburg Rosa. Izbrana dela. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1977. 950 str.
  18. Mesner Dana, Andolšek Stane: Solidarność v poljski krizi 1980 – 1982. Ljubljana : Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1985. 153 str.
  19. Michnik Adam: Skušnjavec našega časa. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1997. 335 str.
  20. Obletnica Solidarnosti. Delo, Ljubljana, 31.8.2005.
  21. Pečjak Vid: Kako se je podrl komunizem. Psihosocialna analiza dogodkov v nekdanjih in sedanjih socialističnih deželah. Ljubljana : samozaložba, 1990. 202 str.
  22. Podkaminer Leon: Poland: Slower Growth, Expanding Current Account Deficit. The Vienna Institute Monthly Report, Vienna, 1999, 253, str. 57-60.
  23. Pota Poljske. Ljubljana : Komunist, 1980. 208 str.
  24. Praprotnik Maja: Privatizacija v državah v tranziciji in brezposelnost kot posledica. Diplomsko delo. Ljubljana : Ekonomska fakulteta, 2002. 49 str.
  25. Roszkowski Wojciech: Najnowsza historia Polski 1980-2002. Warszawa : Świat Książki, 2003. 294 str.
  26. Smrke Marjan: Religija in politika. Spremembe v deželah prehoda. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1996. 211 str.
  27. Stanič Janez: Bele lise socializma. Ljubljana : Založba Borec, 1986. 302 str.
  28. Stanič Janez: Razpotja komunizma. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1980. 608 str.
  29. Stefanović Dragan: Poljsko poletje 1980. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1980. 211 str.
  30. Šušteršič Janez: Tranzicija kot politično gospodarski cikel. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2003. 270 str.
  31. Takoj je pokazal, da bo Janez Pavel II. povsem drugačen papež. Delo, Ljubljana, 47(2005), posebna izdaja, str. 14-15.
  32. Tunjić Filip: Vmesna Evropa. Konfliktnost državnih teritorialnih meja. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno – raziskovalno središče: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004. 469 str.
  33. Varga Werner: Poland. Central European Quarterly, Facts and Figures on Central and Eastern Europe, Vienna, 1999, 1, str. 41-45.
  34. Wałęsa Lech: Droga nadziei. Kraków : Znak, 1990. 382 str.
  35. Widacki Jan: Czego nie powiedział generał Kiszczak. Warszawa : BGW, 1992. 206 str.

VIRI

1. Cene in plače – Slovenija in Poljska. Bilten EDP, Maribor, 20(1997), 1, 82 str.
2. Center for Russian and Eastern European Studies. [URL: <http://www.umich.edu/~iinet/crees>], oktober 2005.
3. CMSR – Center za mednarodno sodelovanje in razvoj. [URL: <http://www.cmsr.si>], 2002.
4. Country data. [URL: <http://www.country-data.com>], november 2005.
5. Country studies. [URL: <http://countrystudies.us/poland/>], november 2005.

6. Državni urad Poljske. [URL: <http://www.poland.gov.pl>], november 2005.
7. Gospodarka polska na przełomie wieków. Warszawa : NBP. 344 str. [URL: http://www.nbp.pl/publikacje/gospodarka_az/gospodarka_az.pdf], 2005.
8. Nacionalna Banka Poljske (Narodowy Bank Polski – NBP). [URL: <http://www.nbp.pl>], december 2005.
9. Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006. Warszawa, B. z., 2003. 196 str.
10. PAIiZ – Polish Information and Foreign Investment Agency. [URL: <http://www.paiiz.gov.pl>], december 2005.
11. Poland. Economic Restructuring and Donor Assistance. Washington: United States General Accounting Office, 1995. 83 str.
12. Predstavništvo Evropske komisije v Sloveniji. [URL: <http://www.evropska-unija.si>], december 2005.
13. Sennott Charles: A fuse lit in Poland helps end Soviet rule. [URL: http://www.boston.com/news/specials/pope/articles/a_fuse_lit_in_poland_helps_endCommunism/], 3.4. 2005.
14. Slovensko gospodarsko in raziskovalno združenje, Bruselj (SBRA). [URL: <http://www.sbra.be>], november 2005.
15. Statistični urad Poljske. [URL: <http://www.stat.gov.pl>], november 2005.
16. Veleposlaništvo Republike Poljske v Sloveniji. [URL: <http://www.pl-brh.si>], oktober 2005.
17. Wikipedia – spletna enciklopedija. [URL: <http://www.wikipedia.org>], oktober 2005.
18. Zunanje neravnovesje in ekonomska politika v obdobju tranzicije. Delovni zvezek ZMAR, Ljubljana : Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, 8(1999), 10, 41 str.

PRILOGA

PRILOGA 1

Poljski problem meja

Poljska leži na glavni prehodni smeri med Vzhodom in Zahodom in čeprav gre za samo eno državo, ta navsezadnje skoraj v celoti ponazarja položaj Vmesne Evrope. Problem in teritorialna zgodovina Poljske sta močno povezana s slovansko-germanskim teritorialnim in kasneje tudi vzhodno-zahodnimi ter evrazijskimi geopolitičnimi in geostrateškimi odnosi. Ta tradicionalna negotovost v odnosih z obema sosedoma je bila razlog za stalen strah Poljakov (Tunjić, 2004, str. 227).

1918 – 1939

Po prvi svetovni vojni so bile opravljene najobsežnejše teritorialne spremembe v evropski zgodovini, vendar je ta nova teritorialna ureditev za sabo pustila več političnih problemov kot pa rešitev. Konec prve svetovne vojne pa je zaznamovalo tudi obnovitev samostojne poljske države po letu 1795.

Poljski je na zahodni meji pripadel del Zahodne Prusije, in sicer Poznan, Zgornja Slezija ter Gdansk kot svobodno mesto. Nastal je tudi etnični poljski koridor (Danzig Corridor), ki je Poljski omogočal dostop do morja in obenem tudi povezavo z industrijskimi in komercialnimi centri Zahodne Evrope. Poleg Svobodnega mesta Danzig je ostala še druga enklava na severu Poljske, in sicer Vzhodna Prusija. Ti teritoriji so predmet tradicionalnega spora med Germani in Slovani in je imel za obe strani življenski gospodarski in varnostni pomen, sedaj pa so postali tudi stalen vir nemško – poljskih napetosti. Francija in Velika Britanija sta zavračali spremembo teh meja v strahu pred verižno reakcijo in leta 1939 je Nemčija napadla Poljsko in začela drugo svetovno vojno ravno zaradi poljske zavrnitve nemške zahteve po eksteritorialnem koridorju čez poljsko ozemlje in priključitev Gdanska.

Veliko več problemov je bilo ob določitvi vzhodne poljske meje, za katero je britanski zunanji minister Lord Curzon predlagal verzijo, ki je bila zelo podobna meji med Prusijo in Rusijo po tretji delitvi Poljske leta 1795. Curzonova črta ni bila sprejemljiva rešitev za nobeno stran, Poljska pa je zahtevala meje izpred prve delitve poljsko-litovske države leta 1772. Neizogibna poljsko-sovjetska vojna (1919-1921) zaradi širjenja boljševizma se je končala z mirovnim sporazumom v Rigi marca 1921 in nova poljsko-sovjetska meja je bila premaknjena krepko vzhodneje od Curzonove črte. Društvo narodov in ostale velesile so priznale novo določene poljsko-sovjetske meje, predvsem zato da bi ustvarili tamponsko cono proti vdoru boljševikov v Srednjo Evropo ter vojaško „sanitarni kordon“ od Baltika do Črnega morja. Glede na poljsko govoreče prebivalstvo je po mnenju mnogih ta meja segala predaleč na vzhod. Bowman je ocenjeval, da je Poljska odličen primer brezkompromisnih bojev za strateško mejo ter da osvojitve ene meje v kasnejši fazi zahteva ponoven premik naprej zaradi zavarovanja prve itd. Poljaki prav tako ne morejo pozabiti veličastnih strani svoje zgodovine,

ko so njihovi hrabri voditelji zagotavljali vzhodna območja za vojne in trgovino. Poljska vojaška moč in intelektualne sile so povzročili, da so se Poljaki počutili doma vse od Vilne do Kijeve.

Na področju med Curzonovo črto in poljsko-sovjetsko mejo določeno leta 1921 je živel približno 12 milijonov ljudi na 188 000 km² ozemlja, njihovo razdelitev po narodnostih in religijah pa prikazujeta naslednji tabeli (Tabela 1 in Tabela 2, spodaj). Po tej statistiki se vidi, da Poljaki na tem delu niso bili v večini ne po narodnosti in ne po verski usmerjenosti. Predstavljali so večinoma mestno prebivalstvo zaradi njihove nadvlade nad tem teritorijem v preteklosti, medtem ko je bilo belorusko in ukrajinsko prebivalstvo večinoma na podeželju. Po drugi svetovni vojni je ta del postal popolnoma beloruski na severu in ukrajinski na jugu, predvsem zaradi eliminacije Židov ter izseljevanja Poljakov po letu 1945.

Tabela 1: Prikaz prebivalstva po narodnostih v spornem delu vzhodne Poljske leta 1931

Narodnost	Število prebivalcev	% tega prebivalstva
Poljaki	4,794,000	39.9%
Ukrajinci in Ruteni	4,139,000	34.4%
Judje	1,045,000	8.4%
Belorusi	993,000	8.5%
Rusi	120,000	1.0%
Litovci	76,000	0.6%
Drugi	845,000	6.4%

Vir: Wikipedia, 2005.

Tabela 2: Prikaz prebivalstva po religijah v spornem delu vzhodne Poljske leta 1931

Religija	Število prebivalstva	% tega prebivalstva
Katoliki	4,016,000	33.4%
Grški Katoliki in Uniti	3,050,000	25.4%
Ortodoks	3,529,000	29.3%
Ostali Kristjani	180,000	01.5%
Judje	1,222,000	10.2%

Vir: Wikipedia, 2005.

Sporne sta tako postali zahodna ter vzhodna poljska meja in ostali vir napetosti vse do leta 1939 oziroma do ponovne razdelitve Poljske med Nemčijo in Sovjetsko zvezo.

1939 – 1945

Po drugi svetovni vojni teritorialne spremembe niso bile tako obsežne, vendar s poljskega vidika še kako obsežne in pomembne. Meje povojne Poljske so bile določene na jaltski konferenci februarja 1945, kjer se je velika trojica (Stalin, Churchill in Roosevelt) pogajala o usodi Poljske, vendar popolnoma brez njene udeležbe. Na tej konferenci je bilo tudi sprejeto, da lahko ZSSR v sovjetsko vplivno območje vključi vse vzhodnoevropske teritorije, ki jih osvobodi Rdeča armada.

Poljsko-sovjetska meja je bila tako le z manjšimi popravki vrnjena na leta 1918 določeno Curzonovo črto in od tod še danes izvira veliko zgodovinsko sovraštvo Poljakov do svojih vzhodnih sosedov. Določitev vzhodne meje kaže svojo pomembnost tudi danes, saj Belorusija in Ukrajina po propadu ZSSR zaradi izgube kaliningradske luke potrebujeta tranzit čez poljski teritorij. Ruska ponudba izgradnje koridorja čez Poljsko bi tako odtegnila pomembnejši del beloruske in ruske trgovine prek baltiških luk.

Stalin in velika trojica so Poljski za odvzete vzhodne teritorije ponudili dele nemškega ozemlja, saj je bila glavni krivec druge svetovne vojne. Vzhodna Prusija je bila razdeljena med Poljsko in Sovjetsko zvezo (Kalininograd), zahodna poljsko-nemška meja pa je bila premaknjena na črto Odra-Nisa, tako da je Poljska dobila Pomorjansko, Šlezijo in Gdansk.

Poljska je zaradi svoje zgodovine premikanja v smereh vzhod-zahod znana kot „država na kolesih“, danes pa naj bi njeno teritorialno celovitost in stabilnost zagotavljalo članstvo v zvezi NATO.

PRILOGA 2

Pewex

Centralno planiranje se na Poljskem ni najbolje obneslo in prva ekonomska kriza se je pojavila že konec 60. let. Sedemdeseta leta so prinesla obsežno industrializacijo in modernizacijo ob pomoči tujih posojil in zaradi delno dosežene prosperitete je Gierek nekaj časa veljal za pravega heroja. Po naftni krizi leta 1973 in povišanju cen leta 1976 se je ta načrt sesul in povrnila se je tokrat se globlja ekonomska kriza.

Država je v tem trenutku zaradi velike zadolženosti v tujini krvavo potrebovala devize, pomanjkanje potrošnih dobrin pa je bilo vse večje. Z namenom zvariti devize od ljudstva so ustanovili verigo trgovin Pekao, ki so bile poimenovane po državni banki, ki jih je tudi ustanovila. V prodajalnah Pekao so lahko ljudje kupili sicer nedostopno blago, med drugimi tudi veliko tujih znamk. Ljudje v tistem času niso smeli držati deviz in so bili obvezani le-te zamenjati v zlote po smešnih deviznih tečajih. Vlada je bila tako prisiljena v uvedbo menjave

deviz za PeKaO bone, ki so bili vezani na dolar 1:1, ljudje pa so jih lahko nato vnovčili v Pekao prodajalnah. Istoimenska banka je kasneje na isti osnovi ustanovila prodajalne Pewex.

Pewex prodajalne so se tako kmalu razširile po celi Poljski in imele zelo obsežno ponudbo. Tu so ljudje lahko kupili kavbojke, Coca-Colo, sladkarije, igrače, elektroniko in tudi barvni televizor. Prodajali so tudi poljske izvozne izdelke (vodka, šunka Krakus itd.), ki takrat tudi niso bili dostopni ljudem. Pewex prodajalne so tako postale zelo popularne med turisti in tujimi diplomati, ki so tu lahko kupili neobdavčene zahodne izdelke po bistveno nižjih cenah.

V osemdesetih letih je bilo pomanjkanje potrošnih dobrin še hujše in državne prodajalne ljudstvu niso ponujale praktično ničesar. Pewex prodajalne so bile tako edino mesto, kjer so ljudje lahko kupili osnovne prehrabene izdelke ter ostale nujno potrebne stvari, kot na primer toaletni papir. V 80. letih so Pewex prodajalne ponujale tudi stanovanja in avtomobile, na katere pa seveda ni bilo potrebno čakati nekaj let.

Po spremembi režima je Poljska začela z uvajanjem tržne ekonomije, pričela se je privatizacija, legalizirano pa je bilo tudi držanje tujih valut. PeKaO boni so bili tako razveljavljeni, podobne izdelke pa so začele prodajati ostale novonastale privatne trgovine. Sredi devetdesetih let je bila veriga prodajaln Pewex privatizirana in šla kmalu zatem v stečaj.

Pewex prodajalne so tako dolga leta edine omogočale okus zahodne potrošniške industrije, še danes pa simbolizirajo luksuz za mnoge Poljake. Na podoben način so na Poljskem delovale tudi prodajalne Baltona, prodajalne Corecom v koministični Bulgariji ter prodajalne Intershops v Vzhodni Nemčiji (Wikipedia, 2005).